





Kulturförvaltning med fokus på  
tillgång till kultur, delaktighet och  
kulturell jämlikhet



# Kulturförvaltning med fokus på tillgång till kultur, delaktighet och kulturell jämlikhet

Författare: Ivan Esco

© 2026 Ivan Esco (Ivan Escobartirado)

Med ensamrätt.

ISBN: 9789403930060

Andra upplagan

Oberoende akademisk publikation.

Formgivning och layout: Ivan Esco

ivanesco.personal@gmail.com

Oberoende akademisk publikation, framtagen med egna resurser och utan  
institutionella bindningar.

Ingen del av denna publikation får reproduceras, lagras eller överföras i någon  
form eller genom något medium utan föregående tillstånd från författaren.

Tryck på begäran.

Hållbarhetsrekommendation:

Välj den digitala versionen för att minska pappersförbrukningen

# Dedikation

Jag tillägnar dessa sidor åt hoppet om en mänsklighet som förmår mötas bortom sina olikheter, som kan känna igen sig själv i känslighet, tänkande, skapande och skönhet. Åt en mänsklighet som kan njuta, lära och bilda sig utan att ursprung, livsvillkor eller omständigheter avgör vem som har rätt att ta del av det som gör oss djupt mänskliga.

För kulturen, innerlig och känsloladdad, ibland respektlös och rentav galen, men samtidigt djupt rationell, har förmågan att öppna vägar där andra resurser inte räcker till. Den kan väcka frågor, ge näring åt fantasin, utbilda blicken, stärka empatin och påminna oss om att inget samhälle blir ädlare enbart genom det som det samlar på sig, utan genom det som det delar med sig av och gör tillgängligt för alla.

Må vi en dag kunna förstå oss själva som en enda mänsklighet, mångfaldig i sina röster men förenad i sin värdighet; en mänsklighet som inte behöver stora rikedomar för att upptäcka storheten i att leva, eftersom den har lärt sig att finna en av sina djupaste former av frihet, kunskap och mänskligt möte i kulturen.

Till den känsliga mänskligheten, alltså.

Till den som fortfarande tror att vi kan bli bättre.

Och till den som genom kulturen vågar föreställa sig det – och göra det möjligt..



# Förord

Det finns idéer som överskrider discipliner, institutioner och epoker eftersom de berör något väsentligt i den mänskliga existensen. Kulturen är en av dem. Den tillhör inte uteslutande museer, teatrar, bibliotek, universitet eller dem som har haft möjlighet att närma sig vissa kulturella uttryck och resurser. Kulturen finns långt före och långt bortom allt detta: den finns i vårt sätt att tolka världen, relatera till andra, skapa, minnas, föreställa oss framtider och erkänna vår tillhörighet till en mänsklig gemenskap. Att tala om kulturell verksamhetsstyrning bör därför inte enbart innebära att tala om förvaltning av aktiviteter, organisationer eller resurser. Det innebär i själva verket att fråga oss vilket samhälle vi vill bygga och vilken plats vi ger värdighet, mångfald, kreativitet och varje människas möjligheter till utveckling.

Denna bok har sin utgångspunkt i en djupt humanistisk övertygelse: kulturen är inte en lyx, utan en konstituerande dimension av det mänskliga livet. Vi behöver alla delta i den, göra den till vår, förändra den och utvecklas genom den. Kulturen gör det möjligt för oss att utveckla förmågor, skapa identitet, etablera relationer, förstå andra perspektiv, bearbeta minnen, uttrycka känslor, producera kunskap och vidga möjligheterna i vår tillvaro. Där en människa kan skapa, lära, tolka, delta och bli erkänd finns en konkret möjlighet till mänsklig utveckling. Där dessa möjligheter systematiskt förnekas uppstår en form av ojämlikhet som under alltför lång tid delvis har förblivit osynlig.

Ur detta perspektiv får den kulturella verksamhetsstyrningen ett betydligt större ansvar än det som traditionellt har tillskrivits den. Att bedriva kulturell verksamhet handlar inte enbart om att programlägga, budgetera, kommunicera eller förvalta kulturinstitutioner och kulturella verksamheter. Det handlar om att besluta vem som kan få tillgång, vem som kan delta, vem som kan skapa, vem som blir lyssnad på, vem som representeras, vem som får möjligheter och vem som förblir utanför. Varje kulturellt beslut rymmer, uttryckligen eller implicit, en bestämd föreställning om samhället. Därför kan den kulturella verksamhetsstyrningen inte förhålla sig neutral till ojämlikhet. Den kan reproducera den, men också ifrågasätta och förändra den.

Den kulturella ojämlikheten förtjänar att uppmärksammas just på grund av sin tysta och ofta osynliga karaktär. En person kan ha uppenbara ekonomiska svårigheter och samtidigt uppleva mindre synliga former av brist: att inte ha tillgång till bibliotek i närheten, att inte hitta tillgängliga platser, att sakna tid för deltagande, att inte känna sig representerad av kulturinstitutionerna, att sakna möjligheter att skapa, att inte känna till koderna i vissa kulturella sammanhang eller att uppleva att den institutionella kulturen inte är utformad med henne eller honom i åtanke. Dessa hinder är inte oväsentliga. De påverkar möjligheten att

utveckla förmågor, skapa relationer, bygga självkänsla, delta i det gemensamma livet och vidga personliga och sociala horisonter.

Därför förespråkar denna bok ett brett, kritiskt och inkluderande perspektiv på kulturen. Det räcker inte att tala om tillgång när fysisk tillgänglighet inte garanterar förståelse, deltagande eller tillhörighet. Det räcker inte att öppna dörrarna till en institution om dess språk, arbetssätt, priser, koder eller representationer fortfarande exkluderar. Det räcker inte att inkludera mångfald i ett program om människor med olika erfarenheter och förutsättningar inte också deltar i beslutsfattandet, skapandet, arbetslivet och verksamhetsstyrningen. Kulturell inkludering börjar när vi upphör att enbart tänka i termer av att föra kultur till människor och börjar skapa förutsättningar för att skapa kultur tillsammans med människor.

Denna skillnad är grundläggande. Under lång tid har vissa kulturpolitiska åtgärder och kulturella verksamheter organiserats utifrån en huvudsakligen hierarkisk logik: en institution producerar, en yrkesverksam fattar beslut och en publik tar emot. Samtida samhällen kräver emellertid att vi går mot modeller som förmår erkänna den skapande förmågan hos medborgare, gemenskaper och olika grupper. Publiken är inte en passiv massa. Den är en potentiell gemenskap av deltagare, uttolkare, skapare, förmedlare, samarbetspartner och samskapare. Framtidens kulturella verksamhetsstyrning måste successivt lämna besattheten av att enbart räkna besökare och i stället också börja förstå relationer, lärande, utvecklade förmågor, deltagande, tillhörighet och samhällsförändring.

Detta perspektiv kräver dessutom att vår förståelse av vem som kan betraktas som en kulturell aktör vidgas. Personer med funktionsnedsättning är inte enbart mottagare av tillgänglighetsåtgärder; de är skapare, yrkesverksamma, verksamhetsledare, forskare och producenter av kultur. Äldre personer är inte enbart mottagare av intergenerationella program; de bär på minnen, erfarenheter och kunskap. Neurodivergenta personer behöver inte enbart att kulturen anpassas för dem som besökare; de kan bidra till att förändra själva sättet på vilket vi utformar kulturella upplevelser. Landsbygdsbefolkningar, migranter, människor i perifera områden och grupper som historiskt har osynliggjorts bör inte enbart framträda som publik som behöver inkluderas, utan också som legitima producenter av kunskap, minnen, identitet och skapande.

Denna förståelse leder ofrånkomligen till en fråga om makt. Vem beslutar vad som förtjänar att programläggas? Vem avgör vilka uttrycksformer som är legitima? Vem får finansiering? Vem har tillgång till professionella nätverk och sammanhang? Vilka gemenskaper representeras och vilka förblir frånvarande? Vilka territorier koncentrerar infrastruktur och möjligheter? Vilken kunskap betraktas som värdefull? Den kulturella verksamhetsstyrningen deltar, just eftersom den förvaltar materiella och symboliska resurser, i fördelningen av makt i samhället. Därför måste teknisk kompetens förenas med etiskt ansvar.

Att erkänna detta ansvar innebär emellertid inte att kulturen ska reduceras till ett uteslutande normativt eller socialpolitiskt område. Att reducera den till dess sociala funktion vore lika begränsande. Kulturen har också en betydande ekonomisk kapacitet. Kulturorganisationer, kreativa näringar, kulturarv, design, konst, kommunikation, digitalt innehåll, kulturturism och en mängd verksamheter med anknytning till kreativitet skapar sysselsättning, innovation, företagsamhet och territoriellt värde. Dess verkliga ekonomiska kraft bör emellertid inte enbart mätas i finansiella termer. Kulturen är också ett ekonomiskt system med mänsklig kraft: den mobiliserar kunskap, fantasi, talang, kreativitet, samarbete och innovationsförmåga.

Denna idé är särskilt viktig eftersom den gör det möjligt att övervinna en falsk motsättning mellan kultur och ekonomi. Kulturen kan skapa välbefinnande utan att reduceras till en handelsvara; den kan generera ekonomisk aktivitet utan att ge upp sin offentliga dimension; den kan vara finansiellt hållbar utan att överge sitt sociala ansvar. Den verkliga frågan är inte att välja mellan ekonomiskt och mänskligt värde, utan att bygga modeller för verksamhetsstyrning som förmår erkänna att dessa båda dimensioner kan förstärka varandra när lämpliga principer, mål och strukturer finns på plats. En ekonomiskt hållbar kulturorganisation kan öka sin sociala genomslagskraft. En socialt betydelsefull kulturinstitution kan stärka sin legitimitet, sina publikationer, sina samarbeten och sin förmåga att generera resurser. Kulturell excellens och hållbarhet behöver inte vara varandras motsatser.

Vi måste också förstå att kulturen har en djup relation till vår egen mänskliga natur. Människan behöver inte bara föda, skydd och trygga livsmiljöer; hon behöver också ge sin tillvaro mening. Hon behöver berätta historier, skapa symboler, föra minnen vidare, fira, föreställa sig, lära, uttrycka sig och känna igen sig själv i andra. Hon behöver skönhet, men också konflikt, tänkande, humor, ritualer, kunskap, tillhörighet och möjligheten till förändring. I denna mening är kulturen inte ett dekorativt komplement till det sociala livet. Den är en av de former genom vilka vi skapar vår mänsklighet.

Därför bör ett verkligt utvecklat samhälle inte enbart fråga hur mycket dess ekonomi växer, hur mycket infrastruktur det bygger eller hur många tjänster det tillhandahåller. Det bör också fråga hur många människor som har verkliga möjligheter att delta i kulturlivet, utveckla sina kreativa förmågor, få tillgång till kunskap, finna representation, bevara sitt kulturarv och bidra till att skapa nya betydelser. Den mänskliga utvecklingen förlorar en väsentlig del av sin innebörd när denna dimension lämnas utanför.

Den resa som denna bok föreslår tar sin utgångspunkt i just detta perspektiv. Den börjar med kulturell ojämlikhet och bristen på möjligheter, eftersom det inte kan finnas en verkligt inkluderande kulturell verksamhetsstyrning utan en förståelse för de strukturer som skapar exkludering. Därefter följer territorium,

kulturarv, infrastruktur och tillgänglighetshinder, eftersom kulturella möjligheter alltid är förankrade i konkreta platser och påverkas av resurser, mobilitet, utformning och sammanhang. Därefter riktas uppmärksamheten mot organisationer, projekt, publiker, deltagande och samskapande, eftersom kulturen behöver institutioner som kan omsätta principer i praktiken. Sedan fördjupas analysen i programmering, styrning, offentlig politik, ekonomi, entreprenörskap, kommunikation, lagstiftning, teknik och utvärdering, eftersom den samtida kulturella verksamhetsstyrningen kräver en samtidig förståelse av sociala, institutionella, ekonomiska, juridiska och tekniska dimensioner.

Syftet är inte att erbjuda en enda formel. Kulturell verksamhetsstyrning, liksom varje komplext mänskligt område, medger varken universella lösningar eller enkla svar. Det som däremot kan erbjudas är en riktning: att bedriva kulturell verksamhet innebär att arbeta för att vidga människors möjligheter. Det innebär att skapa förutsättningar för att fler människor ska kunna få tillgång till, delta i, skapa, lära sig om, besluta om och dra nytta av kulturlivet. Det innebär att förstå att en institutions excellens inte enbart beror på kvaliteten i det den presenterar, utan också på dess förmåga att erkänna dem som historiskt har lämnats utanför.

Ur ett polymat perspektiv kräver denna uppgift att gränser överskrids. Kulturledaren behöver föra dialog med sociologi och ekonomi, antropologi och pedagogik, juridik och offentlig förvaltning, psykologi och teknik, territoriella studier, offentlig politik, kommunikation och kreativa näringar. Men hon eller han behöver också något som ingen examen i sig kan garantera: känslighet. En känslighet för att förstå att det bakom varje publik finns livsberättelser; att det bakom varje hinder finns en konkret erfarenhet; att det bakom varje indikator finns människor; och att det bakom varje budgetbeslut fördelas möjligheter.

Denna känslighet innebär inte att man avstår från stringens. Tvärtom. En kulturell verksamhetsstyrning med samhällsansvar behöver evidens, planering, utvärdering, transparens och ansvarstagande. Den behöver veta vad som fungerar, för vem det fungerar, under vilka förutsättningar och med vilka konsekvenser. Den behöver mäta utan att reducera verkligheten till siffror och värdera utan att förlita sig på obeprövade intuitioner. Den behöver förena fantasi med metod, kreativitet med ansvar och vision med genomförandeförmåga.

I slutändan består utmaningen i att skapa en verkligt gemensam kultur. En kultur där funktionsnedsättning inte betraktas som ett undantag, där mångfald inte reduceras till en kommunikationsstrategi, där territoriet inte på förhand avgör möjligheterna, där socialt ursprung inte stänger kunskapens dörrar, där ålder inte begränsar deltagandet, där olikheter inte utgör hinder för tillhörighet och där kulturinstitutioner inte är platser reserverade för ett fåtal, utan rum där ett samhälle kan känna igen sig självt, ifrågasätta sig självt och skapa sig på nytt.

Kulturen har denna extraordinära förmåga: den kan bevara och förändra på samma gång. Den kan bevara minnet och öppna framtider. Den kan skapa identitet utan att resa gränser. Den kan generera ekonomisk aktivitet utan att förlora sin mänskliga dimension. Den kan stärka gemenskaper, stimulera kritiskt tänkande, skapa arbetstillfällen, främja innovation och förbättra livskvaliteten. Men inget av detta sker automatiskt. Det beror på hur vi förvaltar och utvecklar kulturen.

Därför följer ansvaret för dem som arbetar inom området. Kulturledaren förvaltar inte enbart resurser; hon eller han förvaltar möjligheter. Hon eller han organiserar inte enbart aktiviteter; hon eller han formar möjligheter till möten. Hon eller han arbetar inte enbart med kulturella resurser; hon eller han arbetar med minnen, identiteter, förväntningar och mänskliga strävanden. Hon eller han förvaltar inte enbart institutioner; hon eller han deltar, i liten eller stor skala, i att forma det samhälle som dessa institutioner representerar.

Denna bok utgår därför från en enkel men krävande idé: kulturen måste vara tillgänglig för alla eftersom den tillhör alla, och alla måste kunna utvecklas genom den eftersom kulturell utveckling också är mänsklig utveckling.

Att den kulturella verksamhetsstyrningen kan bli denna bro — mellan människor och möjligheter, mellan territorier och kunskap, mellan minne och framtid, mellan kreativitet och utveckling, mellan ekonomi och värdighet — beror på vår förmåga att förstå den inte som ett perifert område, utan som en av de grundläggande infrastrukturerna i ett verkligt mänskligt samhälle.

Detta är horisonten för dessa sidor: en etisk, inkluderande, hållbar och professionell kulturell verksamhetsstyrning, präglad av kreativitet och inriktad på samhällsrelig påverkan; en verksamhetsstyrning som inte enbart frågar vilken kultur vi erbjuder, utan också för vem, tillsammans med vem, hur, varför och till förändring av vad.

För att bedriva kulturell verksamhet innebär i grunden att förvalta en av de djupaste formerna för vår möjlighet att vara människor.



# Innehållsförteckning

## Kapitel 1: Kulturell ojämlikhet: en osynlig dimension av social ojämlikhet 1

|                                                            |    |
|------------------------------------------------------------|----|
| 1.1. Begreppet kulturell ojämlikhet .....                  | 2  |
| 1.2. Ekonomisk ojämlikhet och kulturell ojämlikhet .....   | 4  |
| 1.3. Kulturella rättigheter.....                           | 5  |
| 1.4. Ojämlikhet i tillgången till kultur .....             | 6  |
| 1.5. Ojämlikhet i kulturellt deltagande.....               | 7  |
| 1.6. Ojämlikhet i kulturell produktion.....                | 9  |
| 1.7. Kulturellt kapital och ojämlikhet i möjligheter ..... | 10 |
| 1.8. Kultur och socialt välbefinnande.....                 | 11 |
| 1.9. Publikstudier som diagnostiskt verktyg .....          | 12 |
| 1.10. Indikatorer för att mäta kulturell ojämlikhet .....  | 14 |

## Kapitel 2: Kulturell fattigdom och brist på möjligheter ..... 17

|                                                                                       |    |
|---------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Begreppet kulturell fattigdom.....                                               | 18 |
| 2.2. Ekonomisk fattigdom och fattigdom när det gäller kulturella<br>möjligheter ..... | 20 |
| 2.3. Kulturell deprivation.....                                                       | 22 |
| 2.4. Tillgång till kunskap och information.....                                       | 23 |
| 2.5. Tillgång till kulturella erfarenheter.....                                       | 25 |
| 2.6. Tid, ekonomiska resurser och kulturella möjligheter.....                         | 26 |
| 2.7. Kulturellt kapital och överföring mellan generationer .....                      | 28 |
| 2.8. Utveckling av kulturella förmågor .....                                          | 29 |
| 2.9. Publikutveckling och demokratisering.....                                        | 30 |
| 2.10. Att få tillgång till, delta i, skapa, lära och dra nytta av kulturlivet.....    | 32 |

## Kapitel 3: Territorium, kulturarv och kulturell infrastruktur ..... 34

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| 3.1. Kulturell ojämlikhets geografi .....                                      | 35 |
| 3.2. Territoriell fördelning av kulturella institutioner och anläggningar .... | 38 |
| 3.3. Museer, bibliotek, teatrar och kulturcentrum .....                        | 41 |
| 3.4. Stora städer, små städer och landsbygdsområden.....                       | 44 |
| 3.5. Centrum, periferi och kulturell ojämlikhet.....                           | 46 |
| 3.6. Mobilitet, transporter och territoriell tillgång .....                    | 49 |

|                                                                                                                 |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.7. Decentralisering och närhetskultur .....                                                                   | 52  |
| 3.8. Kulturell infrastruktur som social infrastruktur .....                                                     | 54  |
| 3.9. Förvaltning av kulturarvet.....                                                                            | 57  |
| 3.10. Materiellt och immateriellt kulturarv.....                                                                | 59  |
| 3.11. Industriellt kulturarv .....                                                                              | 61  |
| 3.12. Kulturell identitet och territoriell identitet.....                                                       | 64  |
| 3.13. Kulturarvet som territoriell resurs .....                                                                 | 66  |
| 3.14. Kultur, territorium och lokal utveckling.....                                                             | 68  |
| Kapitel 4: Kulturella barriärer och universell tillgänglighet.....                                              | 73  |
| 4.1. Hinder för tillgång till kultur .....                                                                      | 74  |
| 4.2. Ekonomiska barriärer .....                                                                                 | 76  |
| 4.3. Fysiska barriärer.....                                                                                     | 78  |
| 4.4. Sensoriska barriärer.....                                                                                  | 80  |
| 4.5. Kognitiva barriärer.....                                                                                   | 81  |
| 4.6. Kommunikationsbarriärer.....                                                                               | 83  |
| 4.7. Digitala barriärer.....                                                                                    | 84  |
| 4.8. Utbildningsmässiga och sociala barriärer .....                                                             | 86  |
| 4.9. Territoriella barriärer och mobilitetshinder.....                                                          | 88  |
| 4.10. Symboliska och kulturella barriärer .....                                                                 | 90  |
| 4.11. Universell tillgänglighet .....                                                                           | 91  |
| 4.12. Universell utformning tillämpad på kultur.....                                                            | 93  |
| 4.13. Tillgänglighet till lokaler och utrustning.....                                                           | 96  |
| 4.14. Tillgänglighet till innehåll .....                                                                        | 98  |
| 4.15. Tillgänglighet till kulturella upplevelser .....                                                          | 101 |
| 4.16. Från fysisk tillgång till kulturellt deltagande.....                                                      | 103 |
| 4.17. Tillgång innebär inte nödvändigtvis inkludering.....                                                      | 106 |
| Kapitel 5: Inkluderande kulturförvaltning: funktionsnedsättning, neurodiversitet<br>och mänsklig mångfald ..... | 113 |
| 5.1. Grunderna i inkluderande kulturförvaltning.....                                                            | 113 |
| 5.2. Personer med funktionsnedsättning som kulturpublik .....                                                   | 117 |
| 5.3. Personer med funktionsnedsättning som skapare .....                                                        | 119 |
| 5.4. Personer med funktionsnedsättning som yrkesverksamma .....                                                 | 121 |

|                                                                                   |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 5.5. Neurodiversitet och kulturförvaltning .....                                  | 123 |
| 5.6. Kognitiv mångfald.....                                                       | 125 |
| 5.7. Sensorisk mångfald .....                                                     | 127 |
| 5.8. Äldre personer och kulturellt deltagande .....                               | 129 |
| 5.9. Mänsklig och kulturell mångfald.....                                         | 132 |
| 5.10. Arbetslivsinkludering inom kultursektorn .....                              | 135 |
| 5.11. Organisatorisk inkludering.....                                             | 139 |
| 5.12. Att övervinna den paternalistiska omsorgsmodellen.....                      | 142 |
| 5.13. Kultur för människor och kultur tillsammans med människor .....             | 146 |
| 5.14. Olika gruppers deltagande i kulturellt skapande och kulturförvaltning ..... | 148 |

## Kapitel 6: Kulturella organisationer: ledning, strategi och styrning153

|                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------|-----|
| 6.1. Begreppet kulturella organisationer och deras kännetecken ..... | 154 |
| 6.2. Typologi över kulturella organisationer.....                    | 157 |
| 6.3. Museer, teatrar, bibliotek och kulturcentrum .....              | 158 |
| 6.4. Kulturella stiftelser och föreningar.....                       | 160 |
| 6.5. Kulturföretag.....                                              | 162 |
| 6.6. Strategisk ledning av kulturella organisationer .....           | 165 |
| 6.7. Institutionell planering.....                                   | 168 |
| 6.8. Organisatoriska strukturer .....                                | 171 |
| 6.9. Personalledning.....                                            | 173 |
| 6.10. Kulturellt ledarskap.....                                      | 177 |
| 6.11. Ledning och samordning av arbetsgrupper .....                  | 179 |
| 6.12. Beslutsfattande.....                                           | 181 |
| 6.13. Organisationskultur .....                                      | 184 |
| 6.14. Inkluderande styrning av organisationer .....                  | 186 |
| 6.15. Mångfald inom kulturella arbetsgrupper .....                   | 188 |
| 6.16. Lika möjligheter i arbetslivet .....                           | 190 |
| 6.17. Organisatorisk hållbarhet.....                                 | 192 |

## Kapitel 7: Kulturprojekt: från analys till genomförande..... 197

|                                               |     |
|-----------------------------------------------|-----|
| 7.1. Begreppsdefinition av kulturprojekt..... | 197 |
| 7.2. Behovsanalys.....                        | 199 |

|                                                                       |     |
|-----------------------------------------------------------------------|-----|
| 7.3. Identifiering av problem och möjligheter.....                    | 201 |
| 7.4. Formulering av mål.....                                          | 202 |
| 7.5. Identifiering och karakterisering av målgrupper .....            | 203 |
| 7.6. Utformning av aktiviteter.....                                   | 204 |
| 7.7. Metodik för kulturell intervention.....                          | 205 |
| 7.8. Tidsplan och tidsmässig planering.....                           | 205 |
| 7.9. Budget .....                                                     | 206 |
| 7.10. Personal och materiella resurser .....                          | 207 |
| 7.11. Finansieringskällor .....                                       | 207 |
| 7.12. Teamledning.....                                                | 208 |
| 7.13. Genomförande av projektet .....                                 | 208 |
| 7.14. Riskhantering.....                                              | 209 |
| 7.15. Uppföljning och kontroll .....                                  | 209 |
| 7.16. Utvärdering av projektet .....                                  | 210 |
| 7.17. Kulturell och social påverkan.....                              | 211 |
| Kapitel 8: Publiker, deltagande, förmedling och kulturell samskapande | 213 |
| 8.1. Begreppet kulturella publiker .....                              | 213 |
| 8.2. Studier och analyser av publiker .....                           | 219 |
| 8.3. Publikutveckling .....                                           | 223 |
| 8.4. Publikbildning.....                                              | 226 |
| 8.5. Nya publiker.....                                                | 230 |
| 8.6. Publiker som traditionellt har varit exkluderade .....           | 235 |
| 8.7. Kulturell mediering.....                                         | 239 |
| 8.8. Konstnärlig mediering.....                                       | 243 |
| 8.9. Interkulturell mediering.....                                    | 246 |
| 8.10. Kulturell erfarenhet.....                                       | 249 |
| 8.11. Kulturellt deltagande .....                                     | 252 |
| 8.12. Medborgardeltagande .....                                       | 253 |
| 8.13. Kulturellt samskapande .....                                    | 256 |
| 8.14. Gemenskaper och publikarbete.....                               | 260 |
| 8.15. Lojalitet och långsiktiga relationer med publiker .....         | 262 |
| 8.16. Utvärdering av publiker och kulturellt deltagande.....          | 263 |

|                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------|-----|
| 8.17. Indikatorer för tillgång, mångfald och inkludering.....        | 267 |
| 8.18. Social och kulturell påverkan.....                             | 268 |
| Kapitel 9: Programmering, representation och kulturell makt .....    | 271 |
| 9.1. Vem beslutar vilken kultur som ska programläggas?.....          | 273 |
| 9.2. Kulturell programmering .....                                   | 275 |
| 9.3. Inkluderande curatering .....                                   | 277 |
| 9.4. Representation av mångfald .....                                | 279 |
| 9.5. Mångfald bland konstnärer och skapare.....                      | 280 |
| 9.6. Traditionellt exkluderade konstnärer och grupper .....          | 282 |
| 9.7. Tillgång till professionella möjligheter.....                   | 285 |
| 9.8. Tillgång till finansiering och resurser .....                   | 287 |
| 9.9. Fördelning av kulturella resurser .....                         | 289 |
| 9.10. Synlighet och kulturellt erkännande .....                      | 290 |
| 9.11. Symbolisk makt .....                                           | 292 |
| 9.12. Ekonomisk makt.....                                            | 294 |
| 9.13. Institutionell makt.....                                       | 295 |
| 9.14. Demokratisering av kulturella möjligheter.....                 | 297 |
| 9.15. Kultur, representation och ojämlikhet.....                     | 298 |
| Kapitel 10: Kulturstyrning, kulturpolitik och kulturförvaltning..... | 301 |
| 10.1. Begreppet kulturstyrning.....                                  | 303 |
| 10.2. Kulturpolitik.....                                             | 306 |
| 10.3. Kulturella rättigheter och offentliga insatser .....           | 311 |
| 10.4. Offentlig förvaltning och kultur .....                         | 315 |
| 10.5. Kommunal kulturförvaltning.....                                | 319 |
| 10.6. Regional och nationell kulturförvaltning.....                  | 324 |
| 10.7. Offentlig kulturplanering .....                                | 328 |
| 10.8. Offentliga kulturinstitutioner och kulturtjänster.....         | 332 |
| 10.9. Offentlig finansiering av kulturen .....                       | 333 |
| 10.10. Kulturstöd.....                                               | 337 |
| 10.11. Offentlig upphandling inom kultursektorn .....                | 340 |
| 10.12. Medborgardeltagande i kulturpolitiken.....                    | 344 |
| 10.13. Kulturell demokrati.....                                      | 347 |

|                                                                                                     |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 10.14. Kulturell decentralisering.....                                                              | 351 |
| 10.15. Samverkan mellan förvaltningar .....                                                         | 354 |
| 10.16. Utvärdering av kulturpolitik .....                                                           | 355 |
| 10.17. Internationellt kultursamarbete.....                                                         | 358 |
| 10.18. Internationella kulturnätverk.....                                                           | 360 |
| 10.19. Internationell kulturfinansiering .....                                                      | 362 |
| 10.20. Kulturell mobilitet och internationalisering.....                                            | 363 |
| Kapitel 11: Kulturorganisationernas ekonomi, entreprenörskap, kommunikation<br>och hållbarhet ..... | 367 |
| 11.1. Kulturens ekonomi .....                                                                       | 368 |
| 11.2. Kulturföretag .....                                                                           | 373 |
| 11.3. Kulturella och kreativa näringar.....                                                         | 376 |
| 11.4. Kulturellt entreprenörskap .....                                                              | 379 |
| 11.5. Affärsmodeller för kulturverksamhet .....                                                     | 381 |
| 11.6. Finansiell hållbarhet .....                                                                   | 383 |
| 11.7. Intäktsdiversifiering .....                                                                   | 384 |
| 11.8. Privat finansiering .....                                                                     | 386 |
| 11.9. Kultursponsring.....                                                                          | 387 |
| 11.10. Mecenatskap .....                                                                            | 388 |
| 11.11. Bidrag och offentlig finansiering .....                                                      | 389 |
| 11.12. Kulturmarknadsföring.....                                                                    | 393 |
| 11.13. Kulturkommunikation .....                                                                    | 398 |
| 11.14. Varumärke och identitet i kulturorganisationer .....                                         | 404 |
| 11.15. Digital kommunikation och sociala medier .....                                               | 406 |
| 11.16. Målgruppsutveckling och deltagande.....                                                      | 407 |
| 11.17. Utvärdering och lärande i kulturorganisationer .....                                         | 408 |
| 11.18. Företagsinnovation inom kulturen.....                                                        | 409 |
| 11.19. Internationalisering och internationellt kultursamarbete.....                                | 410 |
| 11.20. Ekonomisk, social och miljömässig hållbarhet .....                                           | 412 |
| Kapitel 12: Etik, lagstiftning, teknik, utvärdering och påverkan ....                               | 415 |
| 12.1. Yrkesetik inom kulturförvaltning .....                                                        | 416 |
| 12.2. Transparens och god styrning.....                                                             | 417 |

|                                                           |     |
|-----------------------------------------------------------|-----|
| 12.3. Kulturorganisationers sociala ansvar.....           | 419 |
| 12.4. Intressekonflikter .....                            | 421 |
| 12.5. Ansvarsfull användning av offentliga resurser ..... | 422 |
| 12.6. Ansvar gentemot lokalsamhällen och kulturarvet..... | 423 |
| 12.7. Kulturella rättigheter.....                         | 426 |
| 12.8. Immaterialrätt .....                                | 427 |
| 12.9. Upphovsrätt och närstående rättigheter.....         | 429 |
| 12.10. Kulturavtal .....                                  | 430 |
| 12.11. Kulturarvslagstiftning.....                        | 431 |
| 12.12. Bidrag och offentlig upphandling.....              | 432 |
| 12.13. Kulturförvaltarens juridiska ansvar .....          | 433 |
| 12.14. Kulturell digitalisering .....                     | 435 |
| 12.15. Digital kultur.....                                | 436 |
| 12.16. Digitala museer och bibliotek .....                | 438 |
| 12.17. Artificiell intelligens och kulturförvaltning..... | 440 |
| 12.18. Hjälpmedelsteknik .....                            | 442 |
| 12.19. Nya kulturella upplevelser .....                   | 443 |
| 12.20. Utvärdering inom kulturförvaltning.....            | 444 |
| 12.21. Kulturella indikatorer .....                       | 445 |
| 12.22. Utvärdering av kulturprojekt.....                  | 446 |
| 12.23. Institutionell utvärdering .....                   | 447 |
| 12.24. Kulturell påverkan .....                           | 448 |
| 12.25. Social påverkan.....                               | 449 |
| 12.26. Ekonomisk påverkan.....                            | 449 |
| 12.27. Territoriell påverkan .....                        | 450 |
| 12.28. Ansvarsutkrävande.....                             | 451 |
| 12.29. Deltagandebaserad utvärdering .....                | 451 |
| Epilog.....                                               | 453 |
| Bibliografiska källor.....                                | 458 |



# Inledning

Kultur utgör ett av de djupaste uttrycken för vår mänskliga existens. Den är inte en lyx förbehållen dem som har vissa ekonomiska resurser, utbildningsnivåer eller sociala positioner; den kan inte heller reduceras till en samling varor, aktiviteter, institutioner eller näringar. Kulturen genomsyrar det sätt på vilket vi tolkar världen, skapar relationer, formar vårt kollektiva minne, uttrycker våra känslor, utvecklar våra förmågor, föreställer oss framtider och ger mening åt vår gemensamma tillvaro. Att delta i kultur, skapa den, lära sig den, förändra den och föra den vidare är en del av det som gör oss mänskliga. Därför innebär det att tala om kultur också att tala om värdighet, frihet, jämlika möjligheter och varje människas faktiska möjlighet att utvecklas fullt ut inom ett samhälle.

Ur detta perspektiv får den kulturella verksamhetsstyrningen ett ansvar som sträcker sig långt bortom organiseringen av aktiviteter, förvaltningen av institutioner eller produktionen av kulturella evenemang. Att bedriva kulturell verksamhet innebär att medvetet eller omedvetet påverka fördelningen av möjligheter att lära känna, delta, skapa, uttrycka sig, möta andra och skapa mening. Varje beslut om vad som programmeras, var det genomförs, vem det riktar sig till, vem som kan få tillgång, vem som får finansiering, vem som blir synlig och vem som förblir marginaliserad får sociala konsekvenser. Kulturell verksamhetsstyrning är därför aldrig fullständigt neutral: den förvaltar resurser, men fördelar också möjligheter; den sammanför institutioner, men formar samtidigt relationer; den skyddar kulturarv, men avgör samtidigt vilka minnen som får erkännande; den utvecklar publiker, men kan både reproducera och ifrågasätta befintliga ojämlikheter.

Denna insikt tvingar oss att betrakta kulturen ur ett bredare och mer krävande perspektiv. Under lång tid har en stor del av kulturpolitiken och det kulturella arbetet tenderat att koncentreras till utbudet, institutionerna och produktionen av kulturella varor, utifrån antagandet att ett utökat utbud automatiskt skulle leda till ökad demokratisering. Förekomsten av en teater, ett museum, ett bibliotek, ett kulturcentrum eller en digital plattform garanterar emellertid inte i sig att alla människor kan få tillgång till dem, delta i dem eller känna sig representerade där. Mellan förekomsten av en kulturell möjlighet och dess faktiska tillägnelse finns en rad materiella, utbildningsmässiga, territoriella, fysiska, sensoriska, kognitiva, kommunikativa, tekniska, symboliska och sociala förutsättningar. Den kulturella ojämlikheten uppstår just i det utrymme som skiljer den formella rätten från den faktiska möjligheten.

Att förstå denna ojämlikhet kräver att vi erkänner att villkoren för tillgång till kultur är nära förbundna med ekonomiska och sociala villkor, men att de inte kan reduceras till dessa. En person kan ha tillräckliga inkomster och ändå möta

territoriella, utbildningsmässiga, kognitiva eller symboliska hinder som begränsar det kulturella deltagandet. På samma sätt kan ett samhälle ha en extraordinär rikedom av kulturella uttryck och ändå sakna infrastruktur, resurser, institutionellt erkännande eller former för spridning som möjliggör deras utveckling. Kulturell ojämlikhet har därför en egen dimension: den visar sig i vilka som kan ta del av meningsfulla kulturella erfarenheter, vilka som har möjlighet att lära sig och utveckla kulturella förmågor, vilka som kan skapa och etablera sig professionellt, vilka som representeras, vilka som får komma till tals och vilka som deltar i de beslut som påverkar deras eget kulturliv.

Att tala om kulturell inkludering innebär därför betydligt mer än att underlätta tillträdet till en plats. Ett verkligt inkluderande perspektiv kräver att man frågar sig vilka som är närvarande, vilka som saknas, varför de saknas och vilka förändringar som krävs för att det kulturella deltagandet ska kunna vara verkligt öppet och meningsfullt. Inkludering innebär att erkänna mänsklig mångfald som ett konstituerande drag i samhället och inte som ett undantag som bör hanteras genom kompletterande åtgärder. Personer med funktionsnedsättning, äldre personer, människor som lever i perifera eller landsbygdsområden, kulturellt mångfaldiga gemenskaper, personer med olika sätt att lära, uppfatta och kommunicera samt alla de grupper som historiskt har stått utanför vissa kulturella sammanhang bör inte enbart betraktas som mottagare av inkluderande politik. De är medborgare, publiker, skapare, yrkesverksamma, verksamhetsledare, forskare, bärare av kunskap och legitima huvudaktörer i kulturlivet.

Denna förändring av perspektivet leder till en central insikt: det räcker inte att skapa kultur för människor; det är nödvändigt att skapa kultur tillsammans med människor. Skillnaden är betydande. Att skapa kultur för andra kan lämna beslutsstrukturerna oförändrade, medan att skapa kultur tillsammans med andra innebär att dela kunskap, auktoritet, utformning och ansvar. Deltagandet upphör då att vara ett instrumentellt verktyg för att öka acceptansen för ett projekt och blir i stället en demokratisk princip för den kulturella verksamhetsstyrningen. Kulturförmedling, samskapande, kulturlaboratorier, samhällsbaserade projekt och deltagandebaserade metoder får sin betydelse just genom att de gör det möjligt att förflytta individen från en passiv mottagarposition till en aktiv kulturell aktör.

Detta synsätt kräver också att vi omprövar innebörden av kulturarv. Kulturarv är inte enbart det som en institution bevarar, klassificerar eller ställer ut. Det är också det som gemenskaper erkänner, för vidare, omtolkar och ger ny mening. Det materiella och immateriella kulturarvet, industriarvet, territoriella minnen, vardagliga praktiker, kunskaper, språk, berättelser och symboliska uttryck utgör delar av ett dynamiskt kulturellt arv. Att förvalta detta ansvarsfullt innebär att skydda det utan att frysa det, att studera det utan att göra anspråk på det och att synliggöra dess värde utan att uteslutande förvandla det till en handelsvara. Kulturarvet kan vara en källa till sammanhållning, identitet och lokal utveckling,

men det kan också bli ett verktyg för exkludering när vissa minnen osynliggörs eller när ett territorium kulturellt omformas utan att dess gemenskaper deltar.

Den territoriella dimensionen är lika avgörande. Kultur uppstår inte i ett abstrakt rum. Den uppstår i städer, stadsdelar, samhällen, landsbygdsområden, periferier och konkreta gemenskaper och påverkas av avstånd, mobilitet, transporter, infrastruktur, uppkoppling och fördelningen av resurser. Ett samhälles kulturella geografi synliggör ofta dess djupaste sociala ojämlikheter. Där det finns kulturinstitutioner, yrkesverksamma, nätverk, finansiering och möjligheter mångfaldigas möjligheterna till deltagande; där dessa faktorer är knappa minskar möjligheterna. Därför bör decentralisering, närhet och investeringar i kulturell infrastruktur också förstås som mekanismer för territoriell rättvisa.

Men kulturen utgör inte enbart en social dimension. Den är också ett ekonomiskt system med en enorm mänsklig potential. De kulturella och kreativa näringarna, kulturföretag, entreprenörskap, konstnärlig produktion, kulturarv, design, förlagsverksamhet, kommunikation, audiovisuella näringar, kulturella tjänster och en omfattande mångfald av verksamheter knutna till kunskap och kreativitet skapar sysselsättning, innovation, identitet, ekonomiskt värde och utvecklingsmöjligheter. Att reducera kulturen till dess ekonomiska lönsamhet vore emellertid lika otillräckligt. Den kulturella ekonomins verkliga kraft ligger just i dess dubbla natur: den skapar ekonomiskt värde eftersom den först skapar mänskligt värde. Kreativitet, fantasi, samarbete, kunskap, uttrycksförmåga och förmågan att skapa mening är ekonomiska resurser, men också grundläggande förmågor för individuellt och kollektivt liv.

Därför kan en hållbar kulturell verksamhetsstyrning inte begränsas till att säkerställa organisationernas ekonomiska överlevnad. Den måste samtidigt beakta deras ekonomiska, sociala, institutionella, miljömässiga och mänskliga hållbarhet. En kulturell organisation som är ekonomiskt solvent men socialt exkluderande representerar inte en fullt ut hållbar verksamhetsstyrning. På samma sätt uppvisar en kulturinstitution som förmår utvidga sin publik men inte förmår ta hand om sina medarbetare, skydda kulturarvet eller agera transparent en ofullständig hållbarhet. Den samtida kulturella verksamhetsstyrningen kräver att strategi, ledarskap, planering, finansiering, kommunikation, innovation, utvärdering och etiskt ansvar integreras inom en och samma övergripande vision.

Denna vision kräver också en mogen relation till makt. Vem beslutar vad som förtjänar att visas? Vem avgör vilka uttrycksformer som får resurser? Vem fastställer vilken kunskap som är legitim? Vem har tillgång till ledande och beslutande positioner? Vem får synlighet och erkännande? Vem kan omvandla sin kreativa förmåga till en hållbar yrkesbana? Dessa frågor visar att kulturen genomsyras av relationer präglade av symbolisk, ekonomisk och institutionell makt. Kulturell demokratisering handlar inte enbart om att öka antalet

konsumenter, utan också om att demokratisera villkoren för produktion, representation, finansiering, erkännande och beslutsfattande.

I detta sammanhang får offentlig politik och kulturell styrning en central betydelse. Offentliga förvaltningar finansierar inte bara verksamheter eller förvaltar kulturinstitutioner; de skapar förutsättningar för kulturlivet. Kulturella rättigheter, offentlig planering, bidrag, upphandling, interinstitutionellt samarbete, decentralisering, medborgardeltagande och internationellt samarbete utgör delar av en arkitektur som kan främja jämlikhet eller reproducera privilegier. Kvaliteten i en kulturpolitik bör därför inte enbart bedömas utifrån antalet genomförda aktiviteter, utan utifrån dess förmåga att utvidga rättigheter, minska ojämlikheter, stärka förmågor, skapa delaktighet och generera ett hållbart socialt värde.

Den digitala omvandlingen skapar nya möjligheter och nya utmaningar. Tekniken har i hög grad utvidgat möjligheterna att producera, distribuera, bevara och uppleva kultur, men har också skapat nya former av ojämlikhet. Den digitala klyftan, teknisk kompetens, tillgänglighet, immaterialrätt, plattformarnas koncentration, algoritmisk innehållsspridning och den ökande användningen av artificiell intelligens tvingar oss att ompröva den kulturella verksamhetsstyrningens roll. Teknisk innovation kan endast betraktas som verkligt omvälvande när den stärker människors förmågor och minskar hinder för tillgång och deltagande, snarare än att fördjupa nya former av exkludering.

Allt detta kräver dessutom en utvärderingskultur. Att leda och styra verksamhet bör inte innebära att ständigt agera utifrån intuition, utan att lära av evidens, följa upp resultat, lyssna på gemenskaper, mäta effekter och korrigera beslut. Kulturella indikatorer bör inte utvecklas till en kvantitativ besatthet eller reducera kulturen till lösryckta siffror utan sammanhang. Deras mest värdefulla funktion är att bidra till förståelsen av vilka som deltar, vilka som står utanför, vilka förändringar som uppstår, vilka resurser som används, vilka ekonomiska och sociala effekter som genereras och vilka förändringar som behövs. Utvärdering, förstådd på detta sätt, är inte slutpunkten för ett projekt utan ett verktyg för institutionellt lärande och kontinuerlig förbättring.

Denna bok utgår från en enkel men krävande övertygelse: ett kulturellt utvecklat samhälle är inte ett samhälle som har flest institutioner, flest evenemang eller de största kulturanslagen, utan ett samhälle som lyckas göra det möjligt för fler människor att fullt ut utöva sin roll som kulturella aktörer. Ett utvecklat samhälle är ett samhälle där kulturen inte utgör ett koncentrerat privilegium, utan ett öppet rum för lärande, skapande, möten, minne, deltagande och mänsklig utveckling. Ett kulturellt moget samhälle frågar inte enbart hur många i publiken som har deltagit, utan vilka nya möjligheter som har skapats, vilka hinder som har undanröjts, vilka röster som har inkluderats och vilka förmågor som har kunnat utvecklas.

Ur detta perspektiv framträder kulturell verksamhetsstyrning som ett djupt tvärvetenskapligt område eftersom den behöver föra en dialog med ekonomi, sociologi, pedagogik, antropologi, juridik, offentlig förvaltning, psykologi, kommunikation, teknik, territoriella studier och organisations- och ledarskapsvetenskap. Men framför allt behöver den föra en dialog med människor. Med deras behov, förmågor, minnen, olikheter och ambitioner. Den samtida kulturledaren bör inte enbart vara en effektiv förvaltare av kulturella resurser, utan en yrkesperson som förmår förstå sammanhang, identifiera ojämlikheter, sammanföra aktörer, underlätta processer, leda organisationer, tolka territorier och skapa förutsättningar för att kulturen ska kunna utveckla sin förändrande kraft.

De tolv kapitel som utgör detta verk följer just denna horisont. De utgår från kulturell ojämlikhet och bristen på möjligheter och rör sig vidare mot territorium, kulturarv, tillgänglighet och inkludering; de fördjupar sig i organisationers ledning och hållbarhet, projektutformning och utvärdering, publikskapande, kulturförmedling, deltagande och samskapande; de undersöker programmering och maktrelationer; de behandlar styrning, offentlig politik, ekonomi, entreprenörskap, kommunikation och hållbarhet; och de avslutas med de etiska, juridiska, tekniska, utvärderingsmässiga och samhällseliga utmaningar som präglar den samtida kulturella verksamhetsstyrningen. Syftet med denna genomgång är inte att fragmentera den kulturella verksamhetsstyrningen i isolerade områden, utan att visa de relationer som binder dem samman: ojämlikhet påverkar deltagande; deltagande förändrar programmeringen; programmering fördelar synlighet; finansiering påverkar möjligheter; organisationer reproducerar eller ifrågasätter sociala strukturer; teknik öppnar möjligheter men skapar också nya hinder; och utvärdering gör det möjligt att förstå om besluten faktiskt leder till den förändring som var avsedd.

I grunden för hela detta resonemang finns en idé som genomsyrar verket: kultur är inte något som vissa producerar för att andra ska konsumera. Det är en mänsklig förmåga som vi alla besitter i olika former och grad och som kan utvecklas under hela livet. Att skapa, tolka, lära, observera, minnas, föreställa sig, samtala, förmedla, uppleva och delta är uttryck för denna förmåga. Att odla kulturen innebär att odla människan. Att förneka kulturella möjligheter innebär följaktligen att begränsa möjligheterna till personlig och kollektiv utveckling.

Den kulturella verksamhetsstyrning som denna bok förespråkar tar sin utgångspunkt där. I en förståelse av kultur som rättighet, förmåga, relation, kulturarv, ekonomisk verksamhet och rum för att forma framtiden. En verkligt inkluderande kultur skapas inte genom att några få undantag införlivas i ett system som förblir oförändrat, utan genom att själva systemet förändras så att den mänskliga mångfalden blir dess utgångspunkt. En verkligt ansvarsfull kulturell verksamhetsstyrning begränsar sig inte till att förvalta det som redan finns: den identifierar det som saknas, ifrågasätter det som exkluderar, skapar möjligheter,

fördelar förmågor och öppnar vägar för att fler människor ska kunna delta i utformningen av det vi är och det vi kan komma att bli.

För ett samhälle som odlar kulturen odlar också sin förmåga att föreställa sig, förstå, leva tillsammans och förändras. Och däri ligger kanske ett av den kulturella verksamhetsstyrningens största ansvar och största möjligheter: att göra kulturen till ett rum där ingen betraktas som främmande, där mångfald inte är ett hinder utan en källa till rikedom, där ekonomiskt värde förenas med mänskligt värde och där varje människa kan finna inte bara något att betrakta, lyssna till eller konsumera, utan också något att lära, skapa, dela och utveckla. Kulturen tillhör alla eftersom den är en del av oss alla. Att förvalta den med rättvisa, intelligens, lyhördhet och framtidsblick innebär ytterst att bidra till att bygga ett mer mänskligt samhälle.

# Kapitel 1: Kulturell ojämlikhet: en osynlig dimension av social ojämlikhet

Social ojämlikhet analyseras ofta utifrån relativt synliga dimensioner: inkomster, förmögenhet, sysselsättning, utbildning, boende, hälsa eller tillgång till vissa offentliga tjänster. Dessa dimensioner gör det möjligt att identifiera skillnader mellan individer och grupper och har under flera decennier utgjort en central del av samhällsvetenskaplig forskning och utformningen av offentlig politik. Det finns emellertid ytterligare en dimension av ojämlikhet som, trots att den genomsyrar många av de ovan nämnda områdena, historiskt sett har fått jämförelsevis mindre uppmärksamhet: kulturell ojämlikhet. Den kan inte reduceras till möjligheten att köpa en biljett till ett museum, gå på en konsert eller köpa en bok. Den omfattar också de förutsättningar som gör det möjligt för människor att utveckla kulturella förmågor, uppfatta vissa uttrycksformer som egna eller tillgängliga, delta i kulturlivet, skapa och producera kultur, föra kunskap vidare, få tillgång till kulturarvet, påverka kulturella beslut samt få socialt och institutionellt erkännande för sina egna praktiker och produktioner.

Att tala om kulturell ojämlikhet innebär därför att flytta fokus från den enkla förekomsten av ett kulturellt utbud till de sociala villkor som avgör vem som kan dra nytta av det, vem som känner sig berättigad att delta, vem som har den kunskap som krävs för att tolka vissa kulturella koder, vem som kan utveckla en bana som kulturskapare eller yrkesverksam inom kulturområdet och vem som har möjlighet att påverka definitionen av det som ett samhälle betraktar som kulturellt värdefullt. Detta perspektiv är särskilt relevant i samhällen som, liksom Sverige, har utvecklat en kulturpolitik som uttryckligen är inriktad på universalitet. Sveriges nationella kulturpolitiska mål slår fast att alla människor ska ha möjlighet att delta i kulturlivet och att kulturpolitiken ska främja möjligheterna att uppleva kultur, bilda sig och utveckla sina kreativa förmågor. Studier från Swedish Agency for Cultural Policy Analysis visar emellertid att de faktiska möjligheterna till deltagande fortfarande är förknippade med demografiska, socioekonomiska och geografiska faktorer.

Förekomsten av en universalistisk kulturpolitik eliminerar inte automatiskt ojämlikheter. En politik kan formellt erbjuda samma tjänst till hela befolkningen och samtidigt leda till ojämlika resultat om människor utgår från olika förutsättningar. Att en kulturinstitution är avgiftsfri kan exempelvis undanröja ett direkt ekonomiskt hinder, men löser inte nödvändigtvis problem som rör geografiskt avstånd, öppettider, transport, fysisk eller kognitiv tillgänglighet, tillgång till tid, förtrogenhet med vissa kulturella koder eller upplevelsen av att en plats inte är avsedd för människor som en själv. Formell likhet i tillgång innebär således inte nödvändigtvis faktisk jämlikhet i deltagandet.

Denna åtskillnad utgör utgångspunkten för detta kapitel. Kulturell ojämlikhet bör förstås som ett flerdimensionellt fenomen som skapas genom samspelet mellan ekonomiska resurser, utbildning, territorium, kön, ålder, funktionsnedsättning, social bakgrund, familjeförhållanden, kulturell infrastruktur, offentlig politik, former av representation och mekanismer för erkännande. Syftet är inte att hävda att varje skillnad i kulturella preferenser eller kulturella praktiker utgör en orättvisa. Demokratiska samhällen rymmer legitimt en mycket stor mångfald av preferenser, identiteter och uttrycksformer. Problemet uppstår när vissa skillnader i deltagande, skapande eller erkännande systematiskt hänger samman med strukturella ojämlikheter och när människor saknar rimligt likvärdiga möjligheter att utveckla sina kulturella förmågor.

### 1.1. Begreppet kulturell ojämlikhet

Kulturell ojämlikhet kan i allmänna termer definieras som en ojämlik fördelning av möjligheter, resurser, förmågor, erkännande och möjligheter till deltagande i kulturlivet mellan individer och sociala grupper. Denna definition kräver ett grundläggande förtydligande: kulturell ojämlikhet innebär inte enbart att människor konsumerar olika kulturella produkter. Variationer i preferenser är ett normalt kännetecken för varje pluralistiskt samhälle. Ojämlikhet uppstår när sociala villkor systematiskt avgör vem som kan få tillgång till vissa kulturella varor och erfarenheter, vem som kan utveckla förmågor för att delta i dem, vem som kan skapa och producera kultur och vem som kan få sina uttryck erkända och legitimerade.

Ur detta perspektiv kan kulturen samtidigt betraktas som en rättighet, som ett område för socialt deltagande, som en uppsättning symboliska resurser och som en arena där makt och möjligheter också fördelas. FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter har tolkat rätten att delta i kulturlivet som en rättighet som bland annat omfattar deltagande, tillgång och möjlighet att bidra till kulturlivet. Detta innebär att människan inte enbart bör betraktas som mottagare av ett utbud som produceras av institutioner, utan också som en aktör med förmåga att utveckla, uttrycka, dela och förändra kulturella praktiker.

Detta synsätt är särskilt viktigt för att undvika att kulturell ojämlikhet reduceras till det som brukar benämnas kulturkonsumtion. Att besöka ett museum, gå på teater eller läsa böcker är användbara indikatorer, men de täcker inte hela fenomenet. En person kan avstå från konventionella kulturinstitutioner och ändå ha ett intensivt kulturliv genom gemenskapsbaserade, musikaliska, digitala, religiösa, familjebaserade eller språkliga praktiker, hantverk eller aktiviteter knutna till kulturarvet. Att mäta kulturell ojämlikhet enbart genom deltagande i traditionella institutioner kan därför reproducera en implicit hierarki mellan kulturella former som betraktas som legitima och andra som förblir statistiskt osynliggjorda.

UNESCO erkänner just att kulturell mångfald kommer till uttryck genom många olika former av skapande, produktion, spridning, distribution och konstnärligt och kulturellt åtnjutande, oberoende av vilka medier och tekniker som används. ([UNESCO][2]) Detta får metodologiska och politiska konsekvenser. Om offentliga institutioner vill minska kulturella ojämlikheter behöver de inte bara veta vilka som besöker deras verksamheter, utan också vilka som står utanför, vilka praktiker de utövar utanför institutionerna, vilka hinder de möter och vilka mekanismer som skulle kunna underlätta deras deltagande utan att de nödvändigtvis behöver överge sina egna kulturella referenspunkter.

I den svenska kontexten är denna fråga direkt kopplad till det nationella målet om deltagande i kulturlivet. Kulturanalys har utvecklat en bred förståelse av deltagandemålet som omfattar fyra dimensioner: möjligheten att få tillgång till ett mångsidigt kulturutbud av hög kvalitet; möjligheten att utveckla kreativa förmågor; möjligheten att yrkesmässigt verka som kulturskapare; samt möjligheten att påverka utformningen av kulturlivet och kulturpolitiken. ([Kulturanalys][3]) Denna formulering gör det möjligt att förstå att kulturell ojämlikhet har åtminstone fyra sammanlänkade dimensioner: tillgång, skapande, professionalisering och inflytande.

En operationell definition av kulturell ojämlikhet måste därför beakta både tillgängliga resurser och de faktiska möjligheterna att omvandla dessa resurser till meningsfullt deltagande. Ett bibliotek kan finnas på en ort och formellt vara tillgängligt för alla, men dess existens garanterar inte att alla kan dra nytta av det i samma utsträckning. På motsvarande sätt kan ett kulturprogram vara öppet för hela befolkningen och ändå huvudsakligen locka personer med vissa utbildnings- och socioekonomiska förutsättningar. Den centrala frågan förskjuts då från ”finns utbudet?” till ”vem kan använda det, under vilka villkor och med vilka möjligheter till tillägnelse och deltagande?”.

Kulturell ojämlikhet är dessutom kumulativ. En barndom i ett hem med många böcker, tillgång till konstnärliga aktiviteter, samtal om kulturella verk och möjligheter att besöka kulturinstitutioner kan ge förhållningssätt och kunskaper som senare underlättar nya utbildningsmässiga och kulturella erfarenheter. En barndom som präglas av ekonomiska begränsningar, begränsad geografisk tillgång, brist på tid i familjen eller avsaknad av infrastruktur kan däremot minska möjligheterna till kulturell exponering, även om ingen av dessa faktorer mekaniskt avgör individens framtid.

Detta förhindrar en deterministisk förklaring. Kulturella livsbanor är öppna och kan förändras genom utbildning, social rörlighet, offentlig politik, mellanmänniskliga relationer, gemenskaperfarenheter och möten med nya kulturella uttrycksformer. Att erkänna att livsbanor kan förändras innebär emellertid inte att bortse från att människor utgår från olika positioner. Det är just

här betydelsen av att studera kulturell ojämlikhet ligger: det gör det möjligt att identifiera sådana skillnader i förutsättningar som en ytlig tolkning av individuella preferenser felaktigt skulle kunna uppfatta som enbart personliga val.

Sammanfattningsvis bör kulturell ojämlikhet inte förstås som en brist på kulturell homogenitet. Ett demokratiskt samhälle behöver inte att alla människor deltar i samma aktiviteter. Det som krävs är att skillnader i deltagande, skapande och erkännande inte är ett resultat av strukturella och undvikbara hinder och att alla människor har rimliga möjligheter att utveckla sitt kulturliv.

## 1.2. Ekonomisk ojämlikhet och kulturell ojämlikhet

Sambandet mellan ekonomisk och kulturell ojämlikhet är nära, även om det inte kan reduceras till ett mekaniskt orsakssamband. Inkomsten påverkar möjligheten att köpa kulturella varor och tjänster, ta sig till kulturinstitutioner, betala för konstnärlig utbildning, ha tillgång till digitala enheter eller ägna tid åt aktiviteter som inte genererar inkomster. Ekonomins betydelse verkar emellertid också indirekt genom de familjemässiga, utbildningsmässiga och territoriella villkor som följer med vissa socioekonomiska positioner.

En person med låg inkomst kan ha svårt att bära den direkta kostnaden för en kulturell aktivitet, men problemet kan sträcka sig till andra, mindre synliga kostnader. Transport, måltider utanför hemmet, restid, omsorg om barn, behovet av att arbeta under tider då kulturella aktiviteter äger rum eller osäkra arbetsförhållanden kan utgöra hinder som är lika betydelsefulla som biljettpriset. En kulturpolitik som begränsar sig till att sänka priser kan därför endast lösa en del av problemet.

Svenska data visar just att skillnader i kulturella praktiker inte försvinner genom förekomsten av en omfattande kulturell infrastruktur. År 2023 deltog majoriteten av befolkningen i många olika kulturella aktiviteter, men Kulturanalys identifierade fortfarande skillnader kopplade till utbildning, kön, boendeort och, för flera aktiviteter, hushållens inkomster. Personer med högre utbildningsnivå och personer som bodde i storstadsområden förekom oftare bland dem som deltog i olika kulturella aktiviteter. ([Kulturanalys][4])

Territoriet utgör en särskilt relevant dimension. Stora städer koncentrerar museer, teatrar, konsertlokaler, gallerier, festivaler, universitet, konstnärliga utbildningar, specialiserade bibliotek och kulturorganisationer. I landsbygdsområden eller mindre orter kan utbudet vara beroende av ett begränsat antal institutioner. Kulturanalys har påpekat att den kulturella infrastrukturen är särskilt sårbar i små kommuner och landsbygdsområden när den är beroende av ett fåtal aktörer, såsom folkbibliotek eller studieförbund. ([Kulturanalys][1])

Ekonomisk ojämlikhet hänger också samman med möjligheten att välja. När en familj har tillräckliga resurser kan den välja mellan många olika aktiviteter, kombinera formell och informell utbildning och ge sina barn varierade kulturella erfarenheter. En familj med begränsade resurser kan tvingas välja aktiviteter med lägre direkta och indirekta kostnader. Skillnaden handlar inte enbart om att ”konsumera mer” eller ”konsumera mindre”, utan om att ha olika stort utrymme för val.

Det vore emellertid felaktigt att tolka kulturen enbart som en konsekvens av rikedom. Sociologisk forskning har visat att utbildning, familjebakgrund och kulturella dispositioner samspelar med inkomst. Den svenska erfarenheten visar också att skillnader i deltagande är förknippade med ett antal socioekonomiska, demografiska och geografiska variabler. ([Kulturanalys][1])

Politik som syftar till att minska kulturell ojämlikhet behöver därför verka på flera nivåer. Sänkta priser kan vara nödvändiga, men måste kompletteras med territoriell infrastruktur, transport, tillgänglighet, konstnärlig utbildning, kulturförmedling, gemenskapsbaserade program och strategier för deltagande. Frågan är inte bara vad det kostar att få tillgång till kultur, utan vilka samlade förutsättningar en människa behöver för att omvandla ett tillgängligt kulturutbud till en kulturell erfarenhet som faktiskt är möjlig och meningsfull.

### 1.3. Kulturella rättigheter

Att betrakta kultur som en rättighet förändrar i grunden sättet att hantera kulturell ojämlikhet. Om kulturen endast förstås som fritid eller som marknadsaktivitet kan skillnader i deltagande huvudsakligen tolkas som skillnader i preferenser eller konsumtionsförmåga. När rättighetsdimensionen erkänns förändras frågan: vilka villkor måste säkerställas för att människor ska kunna delta i kulturlivet utan diskriminering och fritt utveckla sina kulturella förmågor?

Artikel 15 i Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter erkänner varje människas rätt att delta i kulturlivet och fastställer statliga skyldigheter som rör bevarande, utveckling och spridning av vetenskap och kultur. Den erkänner också den frihet som är nödvändig för kreativ verksamhet. ([Covenants de Derechos Humanos][5]) FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter utvecklar denna förståelse i General Comment No. 21 och skiljer mellan tre nära sammanlänkade komponenter: deltagande, tillgång och möjlighet att bidra till kulturlivet.

Detta perspektiv får en avgörande konsekvens: kulturpolitiken kan inte begränsa sig till att producera utbud. Den måste skapa förutsättningar för att rättigheter faktiskt ska kunna utövas. Den kulturella rättigheten innebär att människor ska kunna välja sina kulturella praktiker, uttrycka sig, utveckla kreativa förmågor, delta individuellt och kollektivt samt bidra till kulturlivet. Den innebär också att

politiken respekterar mångfald och undviker att påtvinga en enda föreställning om vad som bör betraktas som legitim kultur.

I Sverige är rättighetsdimensionen integrerad med kulturpolitikens deltagandemål. Kulturanalys påpekar att det nationella målet att alla ska ha möjlighet att delta är kopplat till andra normativa ramverk, däribland rättigheter för barn, personer med funktionsnedsättning och nationella minoriteter samt diskrimineringslagstiftningen.

Kulturella rättigheter har dessutom en frihetsdimension. Att garantera kulturellt deltagande innebär inte att människor ska tvingas konsumera vissa kulturella uttryck. Staten bör inte ersätta medborgarnas preferenser med sina egna institutionella preferenser. Det offentliga uppgift är att skapa förutsättningar för pluralism, tillgänglighet, skapandefrihet och faktiska möjligheter till deltagande.

Detta skapar en viktig spänning. Politik som syftar till att ”demokratisera” kulturen kan reproducera ojämlikheter om den utgår från antagandet att vissa grupper behöver utbildas för att uppskatta vissa kulturella uttrycksformer. Kulturanalys visar att den svenska kulturpolitiken har en historia där demokratiseringen av kulturen inledningsvis var förknippad med idén om att göra en viss kulturuppfattning tillgänglig, medan skapande, deltagande och människors inflytande över kulturlivet senare har fått större betydelse.

Rättighetsperspektivet gör det möjligt att delvis överbrygga denna spänning genom att flytta fokus från påtvingandet av en kulturell hierarki till utvidgningen av förmågor och möjligheter. Frågan blir inte längre hur man ska få vissa människor att konsumera det som institutionerna anser vara kulturellt värdefullt, utan hur man ska säkerställa att de kan få tillgång till, skapa, delta i och besluta inom ett mångsidigt kulturellt ekosystem.

#### 1.4. Ojämlikhet i tillgången till kultur

Tillgång är sannolikt den mest synliga dimensionen av kulturell ojämlikhet. Traditionellt har den mätts genom indikatorer som besök på museer, bibliotek, teatrar, biografer, konserter, historiska monument eller utställningar. Dessa indikatorer är fortfarande viktiga, men måste tolkas inom en bredare ram.

Kulturell tillgång har en fysisk, ekonomisk, tidsmässig, informationsmässig, teknologisk, språklig, kognitiv och symbolisk dimension. En institution som ligger flera kilometer från en kommun utan adekvata transportmöjligheter utgör ett fysiskt hinder. En aktivitet vars pris överstiger en familjs ekonomiska möjligheter utgör ett ekonomiskt hinder. Ett program som enbart genomförs under arbetstid kan skapa ett tidsmässigt hinder. En otillgänglig webbplats kan skapa ett teknologiskt hinder. Ett rum vars institutionella språk förutsätter specialiserade kunskaper kan skapa ett symboliskt hinder.

Kulturell tillgänglighet kan följaktligen inte reduceras till installation av ramper eller hissar, även om fysisk tillgänglighet är oundgänglig. En verkligt inkluderande politik måste också beakta sensorisk, kognitiv, kommunikativ, digital och ekonomisk tillgänglighet. Detta är särskilt viktigt för personer med funktionsnedsättning, äldre personer, migranter, språkliga minoriteter, barn och personer med olika former av sensorisk bearbetning.

Den territoriella dimensionen är lika viktig. Koncentrationen av kulturell infrastruktur till stora städer skapar strukturella skillnader mellan olika territorier. Kulturpolitiska decentraliseringsåtgärder, ambulerande verksamheter, bibliotek, lokala kulturcentrum och digital teknik kan minska en del av dessa skillnader, men de eliminerar dem inte nödvändigtvis. Kulturanalys påpekar att människor i stora urbana områden deltar i kulturella aktiviteter i större utsträckning än personer som bor på landsbygden eller på mindre orter, ett mönster som också förekommer i andra nordiska länder. ([Kulturanalys][1])

Digitaliseringen har skapat nya möjligheter och nya ojämlikheter. En person kan från sitt hem få tillgång till konserter, utställningar, digitala bibliotek, arkiv och audiovisuellt innehåll som tidigare krävde fysisk förflyttning. Digital tillgång är emellertid beroende av uppkoppling, enheter, digital kompetens, ekonomiska resurser och förmågan att välja ut och använda information. Digitaliseringen kan därför både bredda utbudet och samtidigt skapa nya former av exkludering.

OECD:s jämförande forskning varnar för att kulturella möjligheter inte är jämnt fördelade och att faktorer som inkomst, utbildning och ursprung kan påverka deltagandet. Den pekar också på att deltagandemönster kan synliggöra mekanismer för social exkludering och marginalisering. ([OECD][6])

Tillgång bör därför förstås som en kedja av förutsättningar. Förekomsten av en institution är endast den första länken. Därefter krävs materiella möjligheter till förflyttning, ekonomisk förmåga, tillräcklig information, tillgänglighet, symboliskt erkännande och villkor som gör att erfarenheten blir meningsfull för individen. Detta perspektiv tvingar kulturledare att överge föreställningen att en institution automatiskt är inkluderande bara för att dess dörrar står öppna.

### 1.5. Ojämlikhet i kulturellt deltagande

Att delta i kulturen innebär mer än att närvara vid en aktivitet. Deltagande kan vara mottagande, skapande, gemenskapsbaserat, professionellt, utbildningsmässigt eller politiskt. En person deltar när hon eller han upplever ett konstnärligt verk, skapar musik, skriver, bevarar en tradition, organiserar en kulturell aktivitet i lokalsamhället, fattar beslut om ett projekt eller bidrar till att fastställa en institutions prioriteringar.

Swedish Agency for Cultural Policy Analysis förespråkar just en flerdimensionell förståelse av deltagande som omfattar att ta del av kultur, skapa kultur, arbeta professionellt inom sektorn och utöva inflytande över kulturlivet och kulturpolitiken. ([Kulturanalys][3]) Denna definition är särskilt användbar eftersom den förhindrar att framgången för en kulturpolitisk åtgärd reduceras till antalet sålda biljetter.

Svenska studier visar att deltagande hänger samman med kön, utbildning, territorium och socioekonomisk situation. År 2023 uppvisade kvinnor exempelvis högre nivåer av kulturell aktivitet inom många praktiker, och personer med högre utbildning förekom oftare bland dem som deltog i olika aktiviteter. ([Kulturanalys][4])

Dessa samband måste emellertid tolkas med försiktighet. Att en person deltar mindre innebär inte nödvändigtvis att hon eller han har mindre intresse för kultur. Det kan innebära att de tillgängliga aktiviteterna inte motsvarar personens intressen, att det finns ekonomiska eller territoriella hinder, att personen saknar tid, inte känner sig representerad, saknar tillräcklig information eller att institutionen inte har utvecklat lämpliga former för relationen till denna publik.

Denna fråga är central för kulturell verksamhetsstyrning. Om en institution konstaterar att en viss grupp inte deltar och omedelbart drar slutsatsen att gruppen ”inte är intresserad”, riskerar den att omvandla ett institutionellt problem till en påstådd egenskap hos publiken. Publikstudier bör just göra det möjligt att skilja mellan bristande efterfrågan, brist på relevant utbud och förekomsten av hinder.

Den svenska erfarenheten erbjuder en viktig lärdom. Årtionden av politik för att bredda deltagandet har lett till framsteg, men Kulturanalys konstaterar att befintliga åtgärder inte har varit tillräckliga för att eliminera skillnaderna. ([Kulturanalys][1]) Slutsatsen bör inte tolkas som ett misslyckande för kulturpolitiken, utan som ett tecken på att kulturella ojämlikheter har flera orsaker och kräver interventioner som är lika komplexa.

Barndom och ungdom får särskilt strategisk betydelse. Svenska studier visar samband mellan barns kulturella vanor och föräldrarnas utbildningsnivå. Kulturanalys har identifierat barns och ungas deltagande som ett prioriterat område eftersom tidiga skillnader kan bidra till att upprätthålla skillnader senare i livet.

Detta innebär inte att barndomen mekaniskt bestämmer en persons framtida kulturella liv. Det innebär att tidiga erfarenheter kan vidga eller begränsa det register av möjligheter som senare står till buds. Skolan, biblioteken, musik- och kulturskolorna, kulturcentrumen och gemenskapsbaserade program kan spela en kompensatorisk roll genom att erbjuda erfarenheter som inte alla hem har möjlighet att tillhandahålla.

Kulturellt deltagande kan också vara kollektivt. I lokalsamhällen är människor inte enbart publik utan också medproducenter. Detta perspektiv gör det möjligt att erkänna lokal kunskap, gemensamma minnen, minoriteters praktiker och uttrycksformer som kan hamna utanför traditionella institutioner. Deltagande bör därför inte enbart mätas genom närvaro, utan också genom möjlighet till inflytande, tillhörighet, uttryck och beslutsfattande.

### 1.6. Ojämlikhet i kulturell produktion

En ofta mindre synlig dimension är ojämlikhet i den kulturella produktionen. Det räcker inte att fråga vem som konsumerar kultur; man måste också fråga vem som kan bli skapare, yrkesverksam, konstnär, forskare, curator, kulturledare, producent eller kulturarbetare.

Kulturell produktion kräver materiella resurser, utbildning, tid, professionella nätverk, arbetsutrymmen, teknisk utrustning, möjligheter till exponering och tillgång till legitimerande kretsar. Därför kan de ojämlikheter som finns i samhället i stort reproduceras inom kultursektorn.

Kulturanalys forskning om professionellt deltagande inom den svenska kultursektorn behandlar just relationen mellan kulturell utbildning och sektorns arbetskraftssammansättning genom administrativa data och registerdata. ([Kulturanalys][3]) Detta är centralt eftersom en politik som breddar publikens tillgång men inte diversifierar möjligheterna att bli skapare eller yrkesverksam kan öka konsumtionen utan att i tillräcklig grad förändra den kulturella produktionens struktur.

Ojämlikheten i produktionen kan uppstå redan under utbildningen. Konstnärliga och kulturella utbildningar kräver ofta många års förberedelser, instrument, material, mobilitet, obetalda eller lågt betalda praktikperioder och sociala nätverk. Personer från hushåll med större resurser kan ha bättre möjligheter att bära dessa kostnader och vänta under längre perioder innan de når professionell stabilitet.

Problemet sträcker sig därefter till den kulturella arbetsmarknaden. Osäkra inkomster, projektbaserat arbete, beroende av bidrag och koncentrationen av möjligheter till vissa städer kan göra vissa yrkesbanor mer tillgängliga för personer som har familjenätverk och externa ekonomiska resurser.

Ojämlikheten i produktionen har också en symbolisk dimension. Kulturinstitutioner fungerar som arenor för urval och legitimering. De avgör vilka konstnärer som får utrymme i programverksamheten, vilka utställningar som anses relevanta, vilket kulturarv som bevaras, vilka berättelser som införlivas i museer och vilka grupper som representeras. Kulturell makt handlar därför inte bara om

att producera verk, utan också om att delta i de mekanismer som avgör vilka produktioner som får synlighet.

UNESCO:s konvention om skydd för och främjande av mångfalden av kulturyttringar understryker betydelsen av att skapa förutsättningar för kulturer att fritt samspela och för att främja mångfalden av kulturella uttryck. ([UNESCO][2]) Ur detta perspektiv utgör mångfald i den kulturella produktionen en dimension av den kulturella mångfalden.

Kulturell ojämlikhet slutar således inte vid museets dörr. Den finns också på andra sidan den: i vem som får finansiering, vem som innehar beslutspositioner, vem som kan få en konstnärlig residensplats, vem som får publicera, vem som kommer in i de institutionella kretsarna och vem som lämnas utanför dem.

### 1.7. Kulturellt kapital och ojämlikhet i möjligheter

Begreppet kulturellt kapital, som utvecklats av Pierre Bourdieu, utgör ett av de mest inflytelserika teoretiska verktygen för att förstå hur sociala ojämlikheter kan reproduceras genom kulturella mekanismer. Bourdieu skiljde mellan förkroppsligat, objektifierat och institutionaliserat kulturellt kapital. Det förstnämnda avser dispositioner, kunskaper och kompetenser som införlivats genom långvariga socialisationsprocesser; det andra omfattar kulturella tillgångar; och det tredje är förbundet med institutionellt erkända meriter och examina. ([Revistas UDEA][7])

Begreppets betydelse ligger i att det gör det möjligt att förstå varför två personer med formellt likvärdig tillgång till en institution kan få olika erfarenheter. Tidigare förtrogenhet med vissa kulturella koder kan underlätta tolkningen av ett verk, skapa trygghet att delta i ett samtal, möjliggöra att formulera frågor eller stärka känslan av att höra hemma på en plats.

Förkroppsligat kulturellt kapital utvecklas särskilt genom socialisation. Familjen är en av de viktigaste platserna för överföring, men inte den enda. Skolan, kamratgrupper, bibliotek, kulturinstitutioner och gemenskaper kan också skapa erfarenheter som bidrar till dess utveckling.

Empirisk forskning har funnit resultat som är förenliga med mekanismer för kulturell reproduktion. Studier av ungdomar har exempelvis funnit samband mellan familjens kulturella kapital och vissa mönster för deltagande i konst och kulturarv. ([ScienceDirect][8]) Forskning genomförd i Colombia har också studerat den intergenerationella överföringen av kulturellt kapital och dess samband med deltagande i scenkonst, konserter och film. ([Revistas UDEA][7])

Begreppet måste emellertid användas med försiktighet. Det finns inget deterministiskt samband enligt vilket en person från en familj med större kulturellt

kapital nödvändigtvis kommer att utveckla ett visst kulturellt liv. Senare forskning efter Bourdieu har just diskuterat mångfalden av livsbanor och möjligheten att utbildning, individualisering och sociala erfarenheter förändrar kulturella praktiker. ([Redalyc][9])

Debatten har också ifrågasatt föreställningen att kulturella praktiker som traditionellt förknippas med de dominerande samhällsklasserna skulle vara de enda relevanta formerna av kulturellt kapital. Samtida samhällen uppvisar betydligt mer heterogena kulturella repertoarer och former av deltagande som omfattar såväl traditionella institutioner som populära och digitala miljöer.

Trots dessa begränsningar är begreppet fortfarande användbart eftersom det tvingar fram en fråga som besöksstatistik inte kan besvara: vilka kunskaper och dispositioner behöver en person för att omvandla ett kulturellt utbud till en faktisk möjlighet?

Svaret får direkta konsekvenser för den kulturella utbildningen. Om kulturellt kapital utvecklas genom exponering och erfarenhet kan utbildningsinstitutioner spela en demokratiserande roll. Skolan behöver inte göra alla elever till konsument av institutionell kultur, men den kan bredda deras repertoarer, erbjuda varierade erfarenheter och ge dem möjlighet att lära känna olika uttrycksformer.

På detta sätt kan kulturen fungera både som en mekanism för reproduktion och som en potentiell mekanism för att vidga möjligheter. Denna ambivalens är central. En kulturinstitution kan reproducera ojämlikheter om dess koder endast är lättillgängliga för personer med vissa tidigare erfarenheter, men den kan bidra till att minska dem om den utvecklar kulturförmedling, utbildning, deltagande och erkännande av olika kulturella repertoarer.

## 1.8. Kultur och socialt välbefinnande

Relationen mellan kultur och socialt välbefinnande har fått allt större betydelse inom internationell forskning. Kulturen bör inte enbart betraktas utifrån sitt ekonomiska eller institutionella värde. Kulturella erfarenheter kan ha samband med subjektivt välbefinnande, hälsa, lärande, tillhörighet, sociala relationer och medborgerligt deltagande.

Världshälsoorganisationen genomförde en omfattande översikt av forskningen om relationen mellan konst, hälsa och välbefinnande. Översikten identifierade mer än 3 000 studier och fann evidens för att konst kan spela en betydande roll i hälsofrämjande arbete, förebyggande av hälsoproblem och hantering av vissa sjukdomar under hela livscykel. ([Organización Mundial de la Salud][10])

Denna evidens innebär inte att varje kulturell aktivitet automatiskt leder till hälsofördelar eller att kultur kan ersätta hälso- och sjukvårdsinsatser. Sambandet beror på aktivitetens art, sammanhang, befolkning och de mekanismer som är involverade. Det finns emellertid tillräckligt med forskning för att betrakta kulturellt deltagande som en potentiellt relevant dimension av välfärdspolitiken.

OECD har också dokumenterat samband mellan kulturellt deltagande, social inkludering, utbildning, innovation, välbefinnande, hälsa och medborgerligt deltagande. Samtidigt varnar organisationen för att kulturen kan reproducera sociala skillnader när tillgången till vissa kulturella former förblir starkt förknippad med utbildning, inkomster och andra sociala faktorer. ([OECD][6])

Denna ambivalens är avgörande. Kultur kan bidra till välbefinnande, men om dess fördelar fördelas ojämlikt kan den också bli ytterligare en arena för ojämlikhet. Därför räcker det inte att hävda att kultur förbättrar välbefinnandet. Den politiskt relevanta frågan är vilka som har tillgång till de kulturella möjligheter som kan generera dessa fördelar.

Den kollektiva dimensionen förtjänar också uppmärksamhet. Kulturella praktiker kan stärka sociala band, skapa erkännande, erbjuda mötesplatser och bidra till identitetsskapande. UNESCO har framhållit potentialen hos kulturella praktiker, platser och uttryck att främja social inkludering, tillhörighet och sammanhållning. ([UNESCO][11])

Europeiska unionen har också utvecklat ett arbete som kopplar samman kultur, social sammanhållning och välbefinnande, där betydelsen av kulturellt deltagande för hälsa och välbefinnande lyfts fram samtidigt som vikten av att särskilt uppmärksamma grupper i utsatta situationer betonas. ([Cultura y Creatividad][12])

Ur ett kulturledningsperspektiv innebär detta en viktig förändring. Att utvärdera ett bibliotek, ett museum eller ett kulturcentrum enbart utifrån intäkter, antal besökare eller antal aktiviteter kan vara otillräckligt. Även dimensioner som tillhörighet, lärande, gemenskapsdeltagande, utveckling av förmågor och välbefinnande bör beaktas, samtidigt som man undviker att tillskriva kausala samband som den konkreta evidensen från projektet inte medger.

### 1.9. Publikstudier som diagnostiskt verktyg

Om kulturell ojämlikhet är flerdimensionell behöver kulturinstitutionerna verktyg som kan identifiera den. Publikstudier utgör ett centralt verktyg för detta ändamål, men endast när de används för att förstå deltagandets villkor och inte enbart för att mäta tillfredsställelse.

En traditionell publikstudie kan besvara frågor som vilka som besöker en institution, hur ofta de gör det, hur de fick kännedom om aktiviteten, vilken ålder

de har eller vilken utbildningsnivå de har. Dessa variabler är användbara, men en analys av kulturell ojämlikhet kräver att man går djupare i orsakerna till deltagande och icke-deltagande.

Det är nödvändigt att veta vilka som saknas, vilka hinder de möter, vilka kulturella former de föredrar, hur de tolkar institutionen, vilka tidigare erfarenheter de har, vilka tillgänglighetsbehov de har, hur de använder territoriet, vilka kommunikationskanaler de använder och vilka förväntningar de har på organisationen.

Kvantitativa studier gör det möjligt att identifiera mönster. Enkäter kan visa skillnader i deltagande efter ålder, utbildning, inkomst, kön, territorium eller aktivitetsfrekvens. Administrativa register kan göra det möjligt att analysera livsbanor och geografisk fördelning. Eurostat inkluderar exempelvis indikatorer för deltagande som rör läsning, film, teater, konserter, kulturarvsplatser och vissa konstnärliga praktiker, liksom kulturella aktiviteter som genomförs via internet.

Kvantitativa data behöver emellertid kompletteras med kvalitativa metoder. Intervjuer, fokusgrupper, observation och deltagandebaserade metoder kan synliggöra hinder som inte framkommer i en enkät. En person kan svara att hon eller han inte besöker ett museum på grund av "bristande intresse", medan en djupare intervju visar att personen i själva verket inte förstår vad hon eller han kan göra på museet, upplever att platsen inte representerar den egna gemenskapen eller inte känner sig bekväm där.

Publikstudier måste också inkludera dimensionen av icke-publiker. En institution som enbart undersöker dem som redan deltar riskerar att utforma sin politik utifrån personer som redan har övervunnit hindren. För att studera ojämlikhet är det avgörande att också undersöka dem som saknas.

Den svenska erfarenheten från Kulturanalys visar nyttan av att kombinera olika källor. Dess forskning om hinder för att bredda deltagandet omfattade dokument, enkäter, registerdata, kvalitativa intervjuer och statistiska analyser. ([Kulturanalys][3]) Denna kombination gör det möjligt att övervinna begränsningen i att vara beroende av en enda källa.

Publikstudier bör dessutom gå från en deskriptiv till en diagnostisk logik. Det räcker inte att veta att 20 procent av en viss grupp deltar i mindre utsträckning. Det är nödvändigt att fastställa vilka mekanismer som förklarar skillnaden och vilken intervention som skulle kunna förändra den.

En god kulturell diagnos bör åtminstone skilja mellan fyra situationer. Den första är avsaknad av utbud: territoriet eller institutionen erbjuder inte relevanta aktiviteter. Den andra är förekomsten av hinder: utbud finns, men vissa människor kan inte använda det. Den tredje är bristande kulturell överensstämmelse: utbud

och tillgänglighet finns, men innehållet representerar inte gruppens intressen eller identiteter. Den fjärde är legitimt differentierade preferenser: människor känner till utbudet, kan få tillgång till det och föredrar helt enkelt andra praktiker. Dessa situationer kräver olika svar.

Denna distinktion förebygger ett av de vanligaste misstagen inom kulturell verksamhetsstyrning: att tolka allt icke-deltagande som ett marknadsföringsproblem. Vissa ojämlikheter kan inte lösas genom att kommunicera en aktivitet bättre; de kräver förändringar av priser, tider, lokalisering, innehåll, institutionella relationer eller formerna för deltagande.

### 1.10. Indikatorer för att mäta kulturell ojämlikhet

Att mäta kulturell ojämlikhet utgör en av de viktigaste metodologiska utmaningarna för kulturpolitiken. Svårigheten börjar med själva definitionen av fenomenet. Om man enbart mäter deltagande i traditionella institutioner får man information om en specifik dimension av deltagandet, men inte om kulturlivet som helhet.

Indikatorerna bör därför organiseras i olika dimensioner. En första dimension avser tillgång. Den kan omfatta avstånd till kulturinstitutioner och kulturella verksamheter, tillgång till transport, priser, öppettider, fysisk tillgänglighet, digital tillgång och territoriell täckning. En andra dimension avser faktiskt deltagande: besöksfrekvens, läsning, kreativa aktiviteter, gemenskapsbaserat deltagande och användning av kulturella resurser. En tredje avser produktion: antal och profil hos kulturskapare, tillgång till finansiering, yrkesmässiga möjligheter, arbetsmarknadsstabilitet och geografisk fördelning av kulturell verksamhet. En fjärde avser inflytande: representation i beslutsorgan, medborgardeltagande och olika gruppers möjligheter att påverka utformningen av kulturpolitik.

Socioekonomiska indikatorer bör korsas med dessa variabler. Utbildning, inkomster, sysselsättning, territorium, ålder, kön och andra relevanta egenskaper gör det möjligt att identifiera mönster av ojämlikhet. Data måste emellertid hanteras med försiktighet för att undvika att sociala kategorier omvandlas till deterministiska förklaringar.

Den territoriella dimensionen förtjänar särskild uppmärksamhet. Det räcker inte att räkna antalet kulturinstitutioner i ett land. Deras fördelning, täthet, tillgänglighet och förmåga att betjäna olika befolkningsgrupper måste analyseras. Två kommuner kan båda ha ett bibliotek men ändå uppvisa helt olika nivåer av tillgång på grund av befolkningsstorlek, öppettider, transport, budget och tillgängliga aktiviteter.

Deltagandeindikatorerna måste också skilja mellan intensitet och mångfald. En person kan delta en gång om året i en aktivitet, medan en annan deltar varje vecka

i flera aktiviteter. Om indikatorn använder ett binärt mått kommer båda att klassificeras som deltagare, men deras kulturella erfarenheter är olika. På samma sätt kan två personer ha samma deltagandefrekvens och samtidigt ha mycket olika kulturella repertoarer.

Den digitala dimensionen kräver egna indikatorer. Europeisk statistik omfattar redan kulturella aktiviteter som genomförs via internet, vilket gör det möjligt att erkänna att det samtida kulturlivet inte är begränsat till fysiska platser. ([European Commission][13]) Att enbart mäta om en person använder internet för kulturella aktiviteter säger emellertid inget om kvaliteten på tillgången, den digitala kompetensen, mångfalden av konsumerat innehåll eller möjligheterna att själv skapa.

Mätningen bör också inkludera självrapporterade hinder. Eurostat inkluderar i vissa statistiska undersökningar frågor om orsaker till att människor inte deltar i vissa kulturella aktiviteter. ([European Commission][14]) Denna typ av information är särskilt värdefull eftersom den gör det möjligt att gå från att enbart mäta resultat till att identifiera mekanismer.

Ett system av indikatorer för kulturell ojämlikhet skulle kunna struktureras kring tio dimensioner:

1. **Ekonomisk tillgänglighet:** priser, indirekta kostnader, betalningsförmåga samt möjligheter till avgiftsfrihet eller subventioner.
2. **Territoriell tillgänglighet:** avstånd, transport, fördelning av kulturinstitutioner och skillnader mellan urbana och rurala områden.
3. **Fysisk, sensorisk och kognitiv tillgänglighet:** tillgänglighetsvillkor för personer med funktionsnedsättning och olika funktionsförmågor.
4. **Kulturellt deltagande:** närvaro, läsning, skapande, gemenskapsbaserade praktiker och digitala kulturaktiviteter.
5. **Mångfald i deltagandet:** variation av kulturella praktiker och repertoarer.
6. **Kulturell produktion:** möjligheter att skapa, etablera sig professionellt och få tillgång till resurser.
7. **Kulturellt och utbildningsmässigt kapital:** kulturell exponering, utbildning och kompetenser som underlättar deltagande.
8. **Representation och erkännande:** närvaro av olika grupper i programverksamhet, samlingar, narrativ och beslutsmiljöer.
9. **Inflytande och styrning:** medborgarnas och olika gemenskapers faktiska deltagande i utformningen av politik och program.
10. **Sociala resultat och välbefinnande:** tillhörighet, lärande, sammanhållning, subjektivt välbefinnande och andra resultat som kan mätas med lämpliga metoder.

Dessa indikatorer bör inte användas för att skapa ett enda index som försöker sammanfatta all kulturell ojämlikhet i en siffra. En alltför långtgående reduktion

kan dölja viktiga skillnader. Det är bättre att bygga flerdimensionella system som gör det möjligt att se var klyftorna finns och hur de hänger samman.

Mätningen bör också omfatta longitudinella analyser. En ögonblicksbild från ett år gör det möjligt att beskriva en situation, men inte nödvändigtvis att avgöra om en politik har minskat ojämlikheter. För detta krävs jämförbara data över tid. I Sverige är tillgången till tidsserier över kulturella vanor en fördel när det gäller att studera utvecklingstendenser. Kulturanalys har dokumenterat såväl stabiliteten i vissa praktiker som bestående skillnader mellan grupper. ([Kulturanalys][4])

Indikatorernas kvalitet beror i slutändan på datakvaliteten. Om vissa grupper inte finns tillräckligt representerade i registren kan ojämlikheten förbli osynlig. OECD har, inom ramen för en bredare diskussion om välbefinnandemätning, framhållit betydelsen av att förbättra tillgången till data som gör det möjligt att observera hur flera sociala nackdelar sammanfaller. ([OECD][15]) Samma princip är tillämplig på kulturområdet.

## Kapitel 2: Kulturell fattigdom och brist på möjligheter

Fattigdom förknippas ofta omedelbart med otillräckliga inkomster och oförmåga att tillgodose vad som betraktas som grundläggande materiella behov. Denna koppling är begriplig, eftersom ekonomiska resurser utgör en avgörande dimension av människors levnadsvillkor. En uteslutande monetär förståelse av fattigdom är emellertid otillräcklig när man vill förklara varför vissa individer och grupper har större svårigheter än andra att fullt ut utveckla sina förmågor, delta i samhället och forma livsprojekt. En person kan befinna sig över en viss inkomstgräns och samtidigt uppleva betydande begränsningar i möjligheterna att få tillgång till kunskap, delta i kulturella aktiviteter, utveckla kreativa förmågor, etablera sociala relationer eller dra nytta av erfarenheter som vidgar de egna perspektiven. På samma sätt kan två personer med liknande inkomster ha radikalt olika kulturella möjligheter beroende på utbildning, geografiskt område, tillgänglig tid, sociala nätverk, familjeförhållanden eller tillgängligheten till befintliga resurser.

Begreppet kulturell fattigdom har uppstått just ur behovet av att vidga detta perspektiv. Det handlar inte om att införa en ny rigid klassificering av fattiga människor eller om att göra kulturen till en lista över varor vars innehav skulle avgöra vem som är kulturellt ”väl” eller ”illa” ställd. Det handlar om att identifiera situationer där människor upplever betydande och varaktiga begränsningar när det gäller tillgång till kunskaper, erfarenheter, praktiker, platser och kulturella möjligheter som bidrar till utvecklingen av deras förmågor och till deras fullständiga deltagande i samhället. Den centrala frågan är därför inte att avgöra om en person konsumerar tillräckligt mycket kultur utifrån en institutionellt fastställd norm, utan att analysera om personen har faktiska möjligheter att utveckla ett fritt, meningsfullt och pluralistiskt kulturliv.

Detta perspektiv får särskild betydelse i ett demokratiskt samhälle eftersom kultur inte enbart utgör ett område för underhållning. Internationella människorättsliga ramverk erkänner varje människas rätt att delta i kulturlivet. Kommittén för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter har framhållit att denna rätt omfattar tre sammanhängande komponenter: deltagande, tillgång och medverkan till kulturlivet. Tillgång omfattar bland annat möjligheten att genom utbildning och information lära känna och förstå den egna kulturen och andra människors kulturer, medan deltagande innefattar möjligheten att utveckla kulturella kunskaper och uttrycksformer samt att delta i kreativa aktiviteter. UNESCO tillämpar på motsvarande sätt en bred förståelse: kulturella rättigheter omfattar tillgång till, skapande av, deltagande i och åtnjutande av kultur och sträcker sig från kulturarv till kulturella och kreativa sektorer samt den digitala miljön.

I Sverige motsvaras detta perspektiv direkt av de nationella kulturpolitiska målen. Målet innebär att alla människor ska ha möjlighet att delta i kulturlivet och att kulturpolitiken ska främja möjligheterna att uppleva kultur, få utbildning och utveckla kreativa förmågor. Särskild uppmärksamhet ägnas också åt barns och ungas rätt till kultur. Förekomsten av detta mål innebär emellertid inte att kulturell jämlikhet har uppnåtts. Kulturanalys studier visar att deltagandet i kulturlivet fortfarande uppvisar skillnader som hänger samman med socioekonomiska, utbildningsrelaterade och geografiska variabler.

Av denna anledning behandlar detta kapitel kulturell fattigdom som ett problem som rör möjligheter och förmågor. Analysen utgår från ekonomisk fattigdom, men stannar inte där; den undersöker kulturell deprivation, tillgång till kunskap och information, kulturella erfarenheter, fördelningen av tid och resurser, överföringen av kulturellt kapital mellan generationer, utvecklingen av förmågor samt demokratiseringen av publikgrupper. Slutligen föreslås att kulturlivet förstås genom fem verb som gör det möjligt att betrakta det som en helhet: få tillgång, delta, skapa, lära och dra nytta. Dessa verb beskriver inte nödvändigtvis successiva steg, utan dimensioner som ömsesidigt förstärker varandra och som, när de systematiskt begränsas, kan forma en särskild form av social deprivation.

## 2.1. Begreppet kulturell fattigdom

Begreppet kulturell fattigdom har ingen enhetlig och universellt accepterad definition som kan jämföras med monetära fattigdomsmått. Detta är en grundläggande precisering för att upprätthålla den begreppsliga stringensen. Den tillgängliga evidensen gör det möjligt att tala om deprivation av kulturella möjligheter, ojämlikt deltagande, kulturell exkludering och begränsningar i utvecklingen av förmågor, men det finns ingen internationell konsensus som gör det möjligt att reducera alla dessa fenomen till en enda kvantitativ gräns för ”kulturell fattigdom”. Därför är det mer ändamålsenligt att använda begreppet som ett analytiskt verktyg för att studera mångdimensionella former av deprivation.

En första ansats är att förstå kulturell fattigdom som en situation där en individ eller grupp har otillräckliga möjligheter att få tillgång till, delta i, skapa och utveckla kulturella förmågor under villkor som möjliggör ett meningsfullt kulturliv. Otillräcklighet ska inte förväxlas med individuella preferenser. En person kan exempelvis enbart lyssna på en viss musikgenre, inte besöka museer eller inte delta i kulturinstitutioner utan att därför befinna sig i en situation av kulturell fattigdom. Mångfalden av preferenser utgör en legitim dimension av kulturell frihet. Deprivation uppstår när valmöjligheterna begränsas av omständigheter som i väsentlig grad minskar den faktiska friheten att välja, utforska, lära, skapa eller delta.

Denna åtskillnad mellan preferens och deprivation är avgörande. Om en person har tillgång till information, resurser, tid, transport, tillgänglighet och faktiska möjligheter att delta och väljer att inte använda dem, ska detta beslut respekteras. Om en person däremot inte deltar eftersom hen inte har råd med transporten, bor i ett område utan utbud, eftersom aktiviteterna inte är tillgängliga utifrån personens behov, eftersom arbetstiderna omöjliggör deltagande eller eftersom personen aldrig har haft möjlighet att lära känna vissa kulturella praktiker, är situationen en annan. I det första fallet föreligger ett val; i det andra kan det finnas begränsningar av möjligheterna.

Den allmänna kommentaren nr 21 från Kommittén för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter erbjuder en särskilt användbar ram för denna åtskillnad. När rätten att delta i kulturlivet förklaras begränsas den inte till fysisk tillgång till kulturella varor, utan omfattar även möjligheten att agera fritt, utveckla kunskaper och kulturella uttrycksformer, delta i kreativa aktiviteter samt få tillgång till utbildning och information. Kulturell fattigdom kan därför analyseras som en minskning av dessa möjligheter.

Idén måste också frigöras från en elitistisk kultursyn. Om kulturell fattigdom definierades utifrån konsumtion av opera, teater, museer eller kanoniserad litteratur skulle en bestämd kulturell hierarki göras till ett mått på välbefinnande. Ett sådant förhållningssätt skulle vara problematiskt såväl vetenskapligt som politiskt. Kultur omfattar både institutionella och icke-institutionella former, lokala och gemenskapsbaserade praktiker, populärkultur, språkliga uttryck, levande kulturarv, digital produktion, musik, läsning, audiovisuellt skapande, hantverk och många olika former av symbolisk interaktion.

De svenska uppgifterna illustrerar denna mångfald. År 2023 var kulturaktiviteter som genomfördes i hemmet vanligare än många institutionsbaserade aktiviteter: att lyssna på musik, se serier eller filmer och läsa böcker uppvisade höga deltagandenivåer. Kulturanalys registrerade att 96 procent av befolkningen hade lyssnat på musik, 94 procent hade sett tv-serier, 92 procent hade sett filmer och 81 procent hade läst en eller flera böcker under året. Dessa uppgifter visar varför det vore metodologiskt felaktigt att likställa låg närvaro vid institutioner med frånvaro av kulturliv.

Kulturell fattigdom bör därför förstås utifrån pluralism. En person kan utveckla ett intensivt kulturliv i familjära, lokala eller digitala sammanhang och samtidigt uppleva deprivation när det gäller vissa utbildningsmässiga eller institutionella möjligheter. En annan person kan ofta besöka museer och teatrar och ändå ha få möjligheter att skapa, uttrycka sig eller påverka kulturlivet. Deprivation kan påverka olika dimensioner.

Ur detta perspektiv har kulturell fattigdom åtminstone fem komponenter: tillgång till möjligheter; faktisk tillgänglighet; förmåga att använda dessa möjligheter;

möjlighet till deltagande och skapande; samt möjlighet att få personliga och sociala fördelar av kulturlivet. Dessa komponenter hänger samman, men är inte likvärdiga. Att ha ett bibliotek i närheten innebär inte nödvändigtvis att man kan använda det; att kunna använda det innebär inte nödvändigtvis att man hittar relevant innehåll; att hitta relevant innehåll garanterar inte att man kan utveckla förmågor; och att utveckla förmågor innebär inte nödvändigtvis att man har möjlighet att dela dem eller omvandla dem till yrkesmässiga karriärer.

Begreppet kulturell fattigdom är särskilt relevant när det tillämpas på barn. Ett barn som växer upp utan regelbunden tillgång till böcker, bibliotek, konstnärliga aktiviteter, kulturarv, kulturella platser eller skapande erfarenheter kan ha färre möjligheter att utveckla vissa repertoarer och förmågor. Detta innebär inte att barnets framtid är förutbestämd. Mänskliga livsbanor är föränderliga och utbildnings- och kulturinstitutioner kan senare utvidga möjligheterna. Men förekomsten av tidiga skillnader motiverar förebyggande insatser.

Aktuella svenska data visar just att barns och ungdomars kulturella praktiker hänger samman med demografiska, socioekonomiska och geografiska skillnader. Kulturanalys rapport om barn i åldern 12–18 år identifierar bio som den vanligaste kulturaktiviteten, följt av biblioteksbesök, konserter och museibesök, och visar på skillnader som hänger samman med sociala och geografiska förhållanden.

Kulturell fattigdom bör därför inte förstås som en etikett som appliceras på individer, utan som ett tillstånd avseende möjligheter som kan förändras under livsloppet. En person kan uppleva deprivation under en viss period och senare övervinna den. Personen kan också ha tillgång till vissa kulturella dimensioner och vara exkluderad från andra. Kulturpolitikens och kulturförvaltningens uppgift bör inte vara att klassificera människor, utan att identifiera hinder och utvidga möjligheter.

## 2.2. Ekonomisk fattigdom och fattigdom när det gäller kulturella möjligheter

Relationen mellan ekonomisk fattigdom och kulturella möjligheter är nära, men inte linjär. Inkomster ger möjlighet att köpa varor och tjänster, förflytta sig, ha tillgång till teknisk utrustning, betala för utbildning och frigöra tid för vissa aktiviteter. När resurserna är begränsade prioriterar familjer ofta omedelbara materiella behov såsom bostad, mat, transport, hälsa och obligatorisk utbildning. Kulturella aktiviteter kan då hamna i bakgrunden när de uppfattas som utgifter som går att avstå från.

Detta innebär inte att familjer med lägre inkomster saknar kulturellt intresse. Problemet kan snarare bestå just i avståndet mellan intresse och möjlighet. En person kan ha ett stort intresse för teater och ändå inte ha råd med biljett, transport och barnomsorg. En annan kan vilja lära sig spela ett instrument men sakna

resurser för att köpa ett eller betala för undervisning. En familj kan värdesätta läsning men sakna ett bibliotek i närheten eller ha svårt att köpa böcker.

Åtskillnaden mellan intresse och möjlighet är avgörande för att undvika moraliserande tolkningar. När kulturpolitiken observerar låga deltagandenivåer bland hushåll med låga inkomster och drar slutsatsen att intresset är litet, omvandlas en ojämlikhet i möjligheter till en förmodad skillnad i preferenser. Svensk forskning ger stöd för att avvisa så förenklade tolkningar: det finns socioekonomiska och utbildningsrelaterade skillnader i kulturella praktiker, men dessa ingår i ett bredare komplex av demografiska och geografiska faktorer.

Indirekta kostnader kan vara särskilt betydelsefulla. Biljetten utgör endast en del av kostnaden för vissa aktiviteter. Resan, tiden, parkering, mat, omsorg om anhöriga och andra utgifter kan göra en aktivitet som på ytan verkar överkomlig svår att faktiskt delta i. Institutioner som vill minska ojämlikhet genom avgiftsfrihet behöver därför analysera den totala kostnaden för deltagande.

Tiden utgör en ekonomisk dimension eftersom den inte fördelas oberoende av social position. Personer med osäkra anställningar, flera arbeten, långa arbetsdagar eller omfattande omsorgsansvar kan ha mindre tid för kulturella aktiviteter. Ett avgiftsfritt utbud som erbjuds på tider som är oförenliga med vissa grupper vardagsliv är därför inte nödvändigtvis ett jämnt utbud.

Geografin förstärker detta samband. När kulturutbudet koncentreras till större städer kan människor i landsbygdsområden behöva investera mer tid och pengar för att få tillgång till det. Den kulturella infrastrukturen blir därmed en resurs som är geografiskt ojämnt fördelad. Kulturanalys har identifierat geografin som en av de faktorer som hänger samman med skillnader i kulturellt deltagande i Sverige och har framhållit behovet av att stärka den nationella infrastrukturen för att bredda deltagandet.

Den digitala ojämlikheten har en liknande struktur. Digitala plattformar kan minska geografiska hinder, men kräver uppkoppling, utrustning, digital kompetens och förmåga att hitta och använda innehåll. Digitalisering eliminerar inte automatiskt ojämlikhet; den kan förskjuta den till nya former av tillgång.

Ekonomisk fattigdom kan också påverka kontinuiteten i erfarenheterna. Det är inte samma sak att vid ett enstaka tillfälle få tillgång till en kostnadsfri aktivitet som att ha varaktiga möjligheter till kulturell utbildning. Konstnärligt lärande kräver ofta kontinuitet, övning och stöd. En politik som erbjuder en enstaka upplevelse kan väcka intresse, men utvecklar inte nödvändigtvis en förmåga.

Av denna anledning bör kulturell demokratisering skilja mellan episodisk och varaktig tillgång. Den första gör det möjligt att lära känna en aktivitet; den andra

kan skapa kompetenser, tillit och relationer. Minskad ojämlikhet kräver uppmärksamhet på båda nivåerna.

Relationen mellan inkomster och kultur bör inte heller tolkas som enkelriktad. Kulturella möjligheter kan bidra till utbildningsmässig, social och personlig utveckling och i vissa sammanhang utvidga förmågor som senare främjar andra dimensioner av livet. OECD kopplar kulturellt deltagande till social inkludering, utbildning, innovation, välbefinnande, hälsa och medborgerligt deltagande, samtidigt som organisationen understryker att kulturella möjligheter är ojämnt fördelade och bland annat beror på inkomster och utbildning.

Detta gör det möjligt att formulera en central idé: ekonomisk fattigdom kan skapa fattigdom när det gäller kulturella möjligheter, men fattigdom på kulturella möjligheter kan i sin tur förstärka utbildningsmässiga, sociala och geografiska nackdelar. Det handlar inte om att hävda ett automatiskt orsakssamband, utan om att erkänna ett samband där nackdelar kan ackumuleras.

### 2.3. Kulturell deprivation

Begreppet kulturell deprivation gör det möjligt att flytta analysen från mängden konsumerad kultur till de faktiska möjligheter som står till buds. Deprivation uppstår när en person eller gemenskap saknar tillräckliga förutsättningar för att utöva relevanta dimensioner av sitt kulturliv och denna brist hänger samman med sociala, ekonomiska, geografiska, utbildningsmässiga, institutionella eller tillgänglighetsrelaterade hinder.

Deprivation kan vara absolut i förhållande till en konkret möjlighet – exempelvis att det saknas ett tillgängligt bibliotek i ett visst område – eller relativ, när möjligheten finns men är betydligt mer ojämnt fördelad. Den kan också vara kumulativ: en person kan samtidigt uppleva ekonomiska, geografiska, digitala och tidsmässiga hinder.

En av de huvudsakliga svårigheterna består i att avgöra vilka möjligheter som bör betraktas som relevanta. Det finns ingen universell och uttömmande lista. Ur ett rättighetsperspektiv kan man emellertid identifiera grundläggande områden: att lära känna och utveckla den egna kulturen, få tillgång till andra uttrycksformer, få kulturell utbildning och information, delta i kulturella aktiviteter, uttrycka sig, skapa, bidra till kulturlivet och åtnjuta dess fördelar. Denna formulering överensstämmer med den internationella tolkningen av rätten att delta i kulturlivet.

Deprivation kan också vara symbolisk. En person kan ha fysisk tillgång till ett museum men inte hitta någon representation av sin historia, sitt språk eller sin gemenskap. Personen kan gå in på en teater och inte hitta innehåll som speglar den egna erfarenheten. Personen kan besöka ett bibliotek och sakna material på